

I MUNDU I A KATAANAN TAM

THE WORLD IN WHICH WE LIVE

Translation Assistant

Diego Friginal

Art Work:

Daniel R. Elkins
Byron Laviña
Gary DuBois

Summer Institute of Linguistics-Philippines, Inc.
Translators 1982 Publishers

Published
in cooperation with
Bureau of Elementary Education
and
Institute of National Language
of the
Ministry of Education and Culture
Manila, Philippines

Additional copies of this publication may be obtained
from:

TCP
P.O. Box 423
Greenhills, Metro Manila

An Atlas in Umiray Dumaget

32.27-382-3.35C 65.30P-825028B

Printed in the Philippines

PAUNANG SALITA

Ang isang katangiang masasabi tungkol sa Pilipinas ay ang pagkakaroon nito ng iba't ibang pangkat etniko na nag-aangkin ng kani-kanilang wikang katutubo. Gayon man, ito'y hindi naging balakid sa pag-unlad ng bansa, bagkus nagpatibay pa nga sa pagbubuklod at pagkakaisa ng mga mamamayan tungo sa pagkakaroon ng isang diwang panlahat.

Ang aklat na ito ay isa sa serye ng ganitong uri ng mga babasahing inihahanda para sa higit na ikalilinang ng mga kaalaman, kakayahan, kasanayan, pagpapahalaga at pagmamahal sa sariling wika ng mga mag-aaral.

Sinikap na malakipan ang aklat ng mga paksang inaaakalang magdudulot ng malaki at makabuluhang kapakinabangan sa mga gagamit nito. Sa paghahanda ng mga ito'y isinaalang-alang ang mga pangkalahatang layunin ng bansa. Isinaalang-alang din ang mga pangkasalukuyang pangangailangan ng mga mag-aaral sa pagpapalawak at pagpapayaman ng kanilang talasalitaan, paglinang ng kakayahang gumamit ng wikang gamitin at wastong pagsulat nito. May inilakip ding mga pagsasanay na inaaakalang makatutulong sa mabisang pag-aaral ng wika. Matitiyak na ganap na nilang natutuhan at nauunawaan ang wika kung ito'y buong katalinuhan na nilang natatalakay sa klase at naiugnay o nagagamit sa tunay na buhay.

Buong pagmamalaking inihahandog ng Ministri ng Edukasyon at Kultura ang aklat na ito taglay ang matapat na hangarin at mithiing lalo pang mapataas ang uri ng edukasyon para sa di marunong bumasa at sumulat sa pamamagitan ng pag-aaral ng kinagisnang wika. At inaasahan din sa gayon ang madaling pagkatuto ng wikang pambansa.

Onofre D. Corpuz
Ministro ng Edukasyon at Kultura

PREFACE

I Mundu A Kataanan Tam, a simple atlas, has been designed for use in literacy endeavors among the Umiray Dumaget speaking people of the Sierra Madre Mountains. This book has been adapted from a similar one done by Dick and Betty Elkins for the Western Bukidnon Manobo of Bukidnon. The general format and outline of the book was designed by Dan Elkins who also did most of the art work.

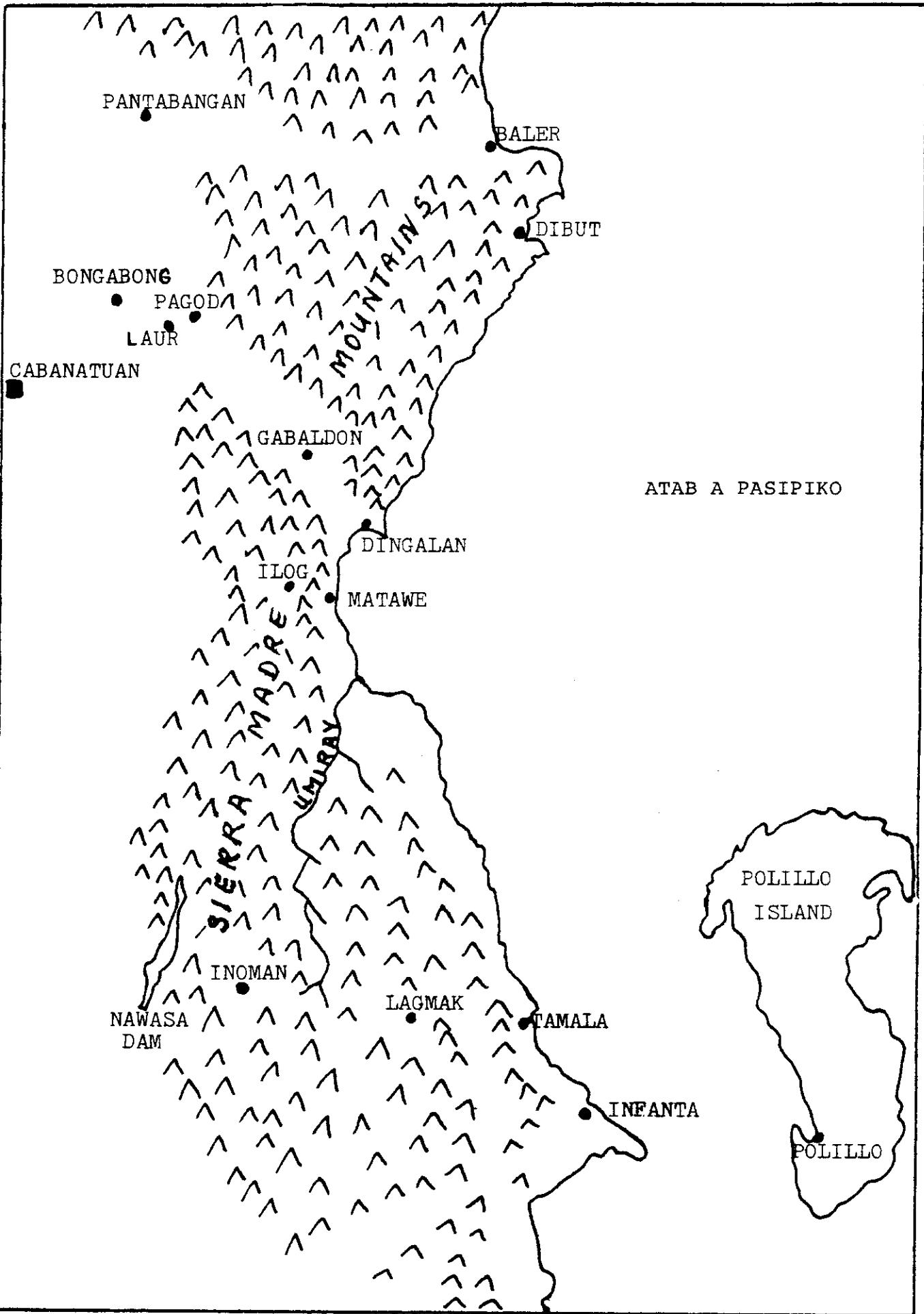
Diego Friginal assisted in the translation of this book into the Umiray Dumaget language.

The letters of the Umiray Dumaget alphabet are: a, b, k, d, e, g, h, i, l, m, n, ng, o, p, r, s, t, u, w, y. All are pronounced as their counterparts in the National Language. Glottal Stop is represented by hyphen(-) after consonants and by grave accent(`) elsewhere except between vowels where it is not symbolized.

The Summer Institute of Linguistics is happy to present this publication as a part of its program of providing vernacular reading materials. We offer this atlas with the hope that it will promote and enhance the reader's understanding of the world in which we live.

Nun nowon nun ampa te radiyu dio ay
bihede kitam a geikna ni bereta a i
gepangyedi de pesan a lugel dio de
Pilipinas i. Maginon pala de kakmukan a
bensa. Misan ay nano dehil de manga radiyu
ay ugnay kitam di a geikna ni bereta a
gepangyedi de pesan i.

Ta de libro a oyo ay tangani matinggesan
tam ti duludeno i manga bensa pati benwaan
a peikna tam de radiyu. Pati ketinggesan
tam pala i pesan a nappataan dio de manga
lugel ide a oyo. Ta ide ay manga kabinsa
tam pala dehil de kapadepade tam pan ide
a manga agta. Dehil de inon ay depat a
gegelang kitam de tage kakmukan ide a bensa
magineon pala de tage dio de Pilipinas.

I LUGEL NI KADUMAGETAN

Katinggesan tam pala de mapa a oyo i kataanan ni Kadumagetan, ta getaan ide de hanga a kalasan a te ngalan a Sierra Madre.

Nun nowon kon ay i Tage Bulus la a Dumaget i nappataan de kagidkid ni Atab a Pasipiko(Pacific Ocean), ta i oyo ay gepo de Belod(Baler) a paagow de Benangonan(Infanta) a pasabusabu de Polo(Polillo).

Nun nowon ay angani gekaengin pati ampala ide getanom. Ta i papangan de la ay bebuy, usa, buko, yodu pati manga anak ni kew. I pesan a oyo ide a pepangan ay pesan a geapo de bukod. Pati i bedu de pala ay un katat ni kew a pesagsag a te ngalan malaye.

Nano ay nun dinumatong di i tage kakmukan a bensa ay i Kadumagetan de kulukaginlan ni atab ay natakut ta ide ay malapsayin pati ide ay te duman di a bedu pati te manga bedil. Kanya i Kadumagetan ide ay sinumakat de kalasan. Ay sinumakat de kalasan pala i Tage Kabuluwen ide a Kadumagetan a inumapo de Bulakan. Kanya i Tage Bulus ay naketingges ni surut a Kabuluwen ta i Tage Kabuluwen pan ay naketingges di pala ni surut a Tage Bulus. Kanya hanggen nano ay makmuk di i mangáyun ni Kadumagetan duman.

Misan nano ay te makmuk a abeng a nappataan de lugel ni Kadumagetan ta i oyo pan ide ay eyen isin a kalase. Te Tagalog, Ilukano, Bisaya pati kakmukan pa.

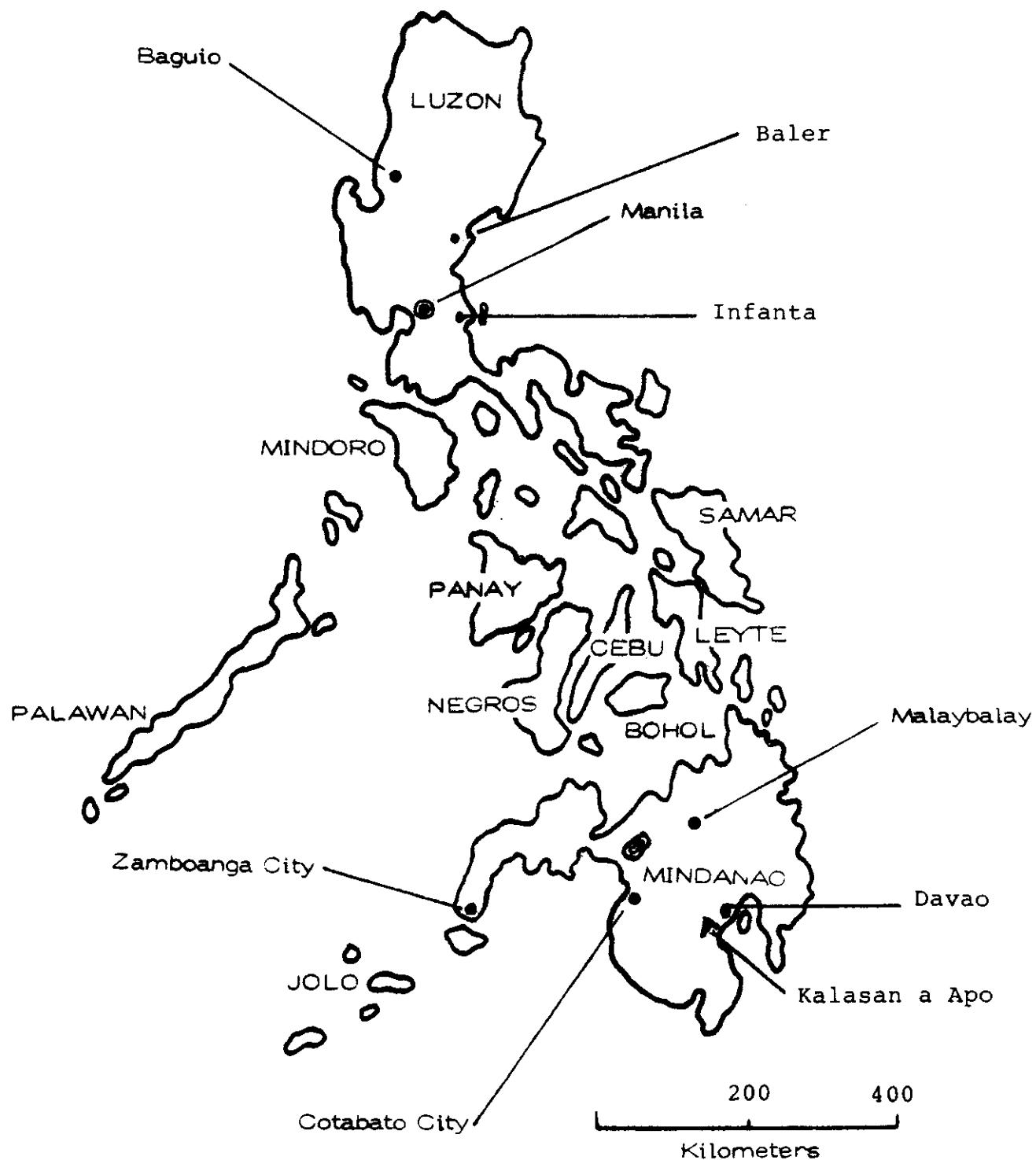

I LUZON

Katinggesan tam de mapa a oyo a i Luzon i i kataanan tam. I Luzon i ay i pinakahanga a pugu, dio de Pilipinas i a be magkabuyu ay te piyon a klema, misan be magkabuyu ay malot dehil de te linumut.

Nano ay i manga porobinsia ni Kadumagetan gepo de Belod(Baler) hanggen de Dingalan ay Aurora. Nano ay te duman pa a kaduwa a porobinsia i Dumaget dio de Kelugen(Umiray) hanggen de Benangonan(Infanta). I oyo a porobinsia ay Quezon pati dio ay te nappataan de kagidkid ni atab ta te nappataan pala de kalasan. Pati te duman a katiluwon a porobinsia dio de Kadepit a Rizal ta i oyo ide a Dumaget ay nappataan pala de kalasan. Ta de Kadepit pan a Bulakan ay porobinsia pala yo ni Kadumagetan a i o ide ay nappataan pala de kalasan a te ngalan a Sierra Madre.

PHILIPPINES

I PILIPINAS

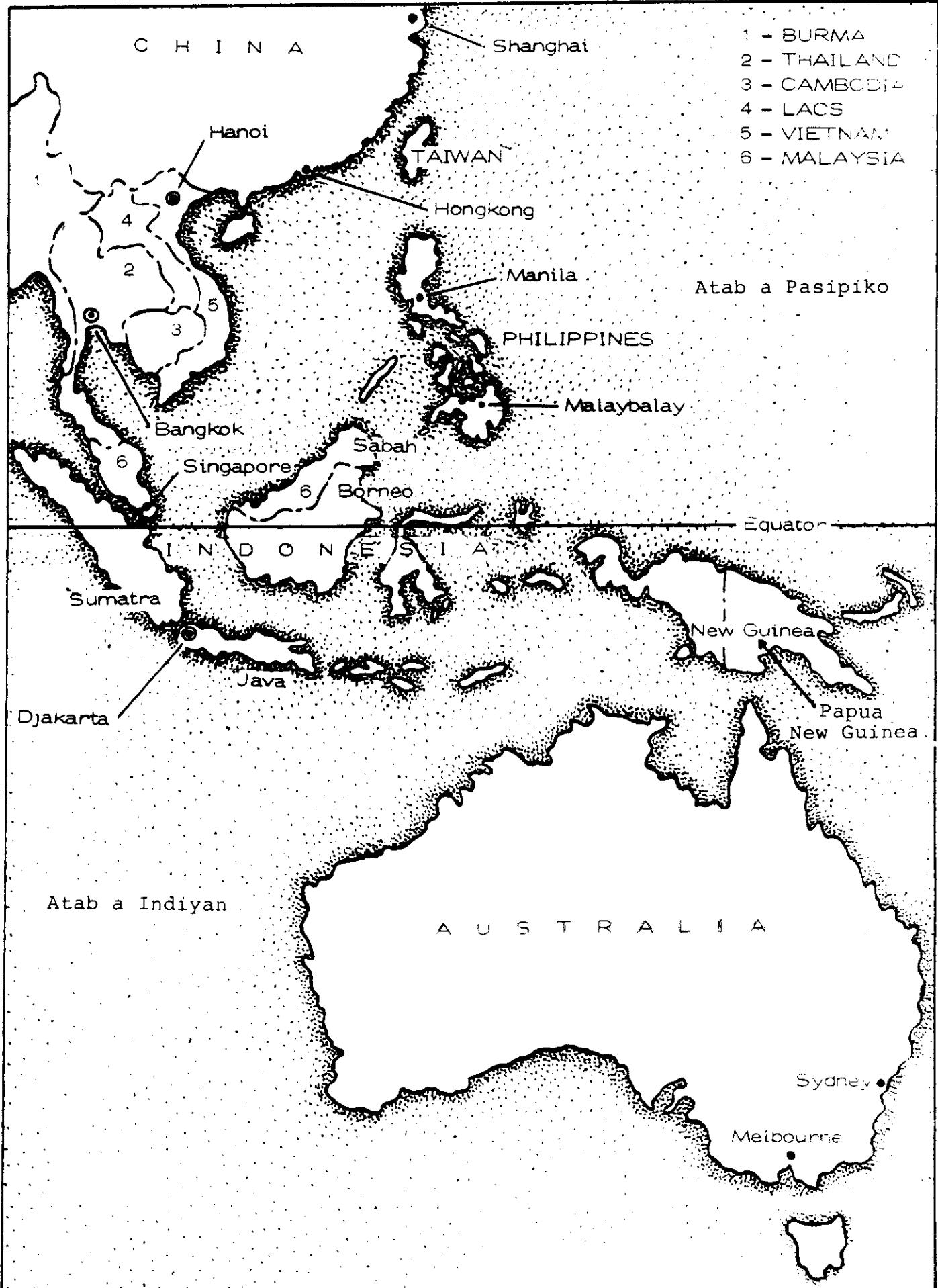
I oyo ay mapa ni manga lugel de bensa tam i a Pilipinas.

Misan ay te duman ngan yo a kasta pito a lebu a pugu. Ta i kahangaan ay i Luzon i dingan pa i Mindanao. Ta de pag-etan ni Luzon i pati Mindanao a manga pugu ay te nappataan a kabengan a i manga Bisaya.

I ngalan pan ni isin a anduwon a pugu a nappakiblag de oyo ide a manga pugu ay Palawan. Te duman ngani de Palawan a manga kew a bukedbukud a halaman pati mangga hayup a an te duman de kakmukan a pugu.

I kataanan pan ni Tagalog ide ay duman de alane de Maynila. I kataanan pan ni Ilukano ide ay de kaginlan ni atab a alane de Baguio.

Talage ngani a te duman a manga isin a dian a surut dio de Pilipinas i, misan ay bukedbukud ngani i surut tam misan ay Pilipino kitam a pesan.

Pati ketinggesan de oyo a mapa i manga bensa a nappalebut de bensa tam i a Pilipinas. Ta i alane ngani de Pilipinas i a pugu ay i Borniyo(Borneo). I oyo pala a bensa a Borniyo (Borneo) ay pinagbinsaan ni aduwa a bensa. I kalahati de bensa a Borniyo(Borneo) ay sinakop ni bensa a Indonisiya (Indonesia). I kalahati pan ay sinakop pala ni Malaysiya (Malaysia), i oyo ide ay bensa pala.

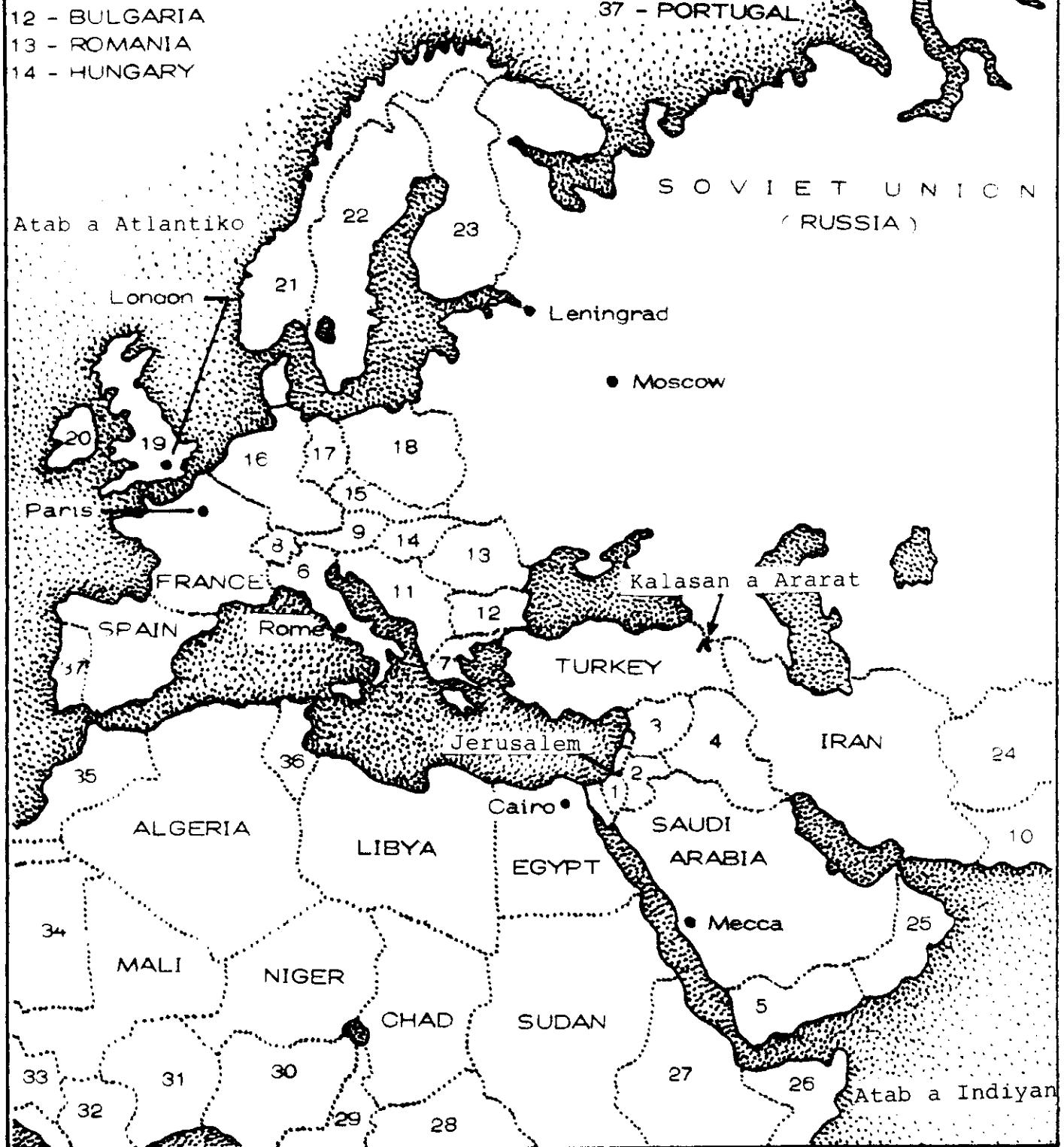
Nano ay i Indonisiya(Indonesia) ay hanga ngani a bensa pati makmuk pala i bukudbukud a surut dena. Misan ay i surut a pambensa de ay te ngalan a Bahasa Indonisiya. Ta i manga agta duman ay magi ropa tam a Pilipino.

Misan ay i pinakahanga a bensa a pekita tam de mapa a oyo ay te ngalan a Ostralya(Australia). Misan hanga i oyo a bensa ay i manga agta dio ay nappataan ide de kagidkid ni atab ta an nappatud a te nataan de gitna ni bensa a oyo. Ta talage an nappatud a getanom duman ni misan ano a halaman ta an getubu ta an te misan ano a orat dena. Misan ay i tagibu a tinumaan de Ostralya(Australia) ay te ngalan a Aborigines a agta. Ta ide ay bihasa ngani a gelawag ni papangan de lugel a oyo a an nappatud a getanom. Misan nano ay i kamakmukan a nappataan de Ostralya(Australia) ay inumapo ngani de manga bensa a Inglaterra(England) pati de bensa pala a Iyoropa(Europe). I pegemit de a surut ay te ngalan a Inglis.

Nano ay i napalane pan de Ostralya(Australia) a bensa ay i bensa pala a Yu Gini(New Guinea). Misan ay sinakop ngani ni bensa a Indonisiya(Indonesia) i kalahati ni bensa a Yu Gini(New Guinea) dingan i kadepit pan ni petangaan ni adow be bensa a oyo ay nagsadili a te ngalan a Papua Yu Gini(Papua New Guinea).

I pekita de mapa dio a manga bensa ay i Malaysiya (Malaysia), Singgapor(Singapore), Taywan(Taiwan), Sina(China), Vietnam, Laos, pati Kambudiya(Cambodia), Taylan(Thailand) pati Burma. I Sina(China), Vietnam, Laos pati Kambudiya (Cambodia) a manga lugel ay kumunista. Misan ay i Malaysiya(Malaysia), Taylan(Thailand), Burma, Indonisiya (Indonesia) pati Singgapor(Singapore) ay ampan kumunista.

1 - ISRAEL	15 - CZECHOSLOVAKIA	26 - SOMALIA
2 - JORDAN	16 - WEST GERMANY	27 - ETHIOPIA
3 - SYRIA	17 - EAST GERMANY	28 - CENTRAL AFRICAN REPUBLIC
4 - IRAQ	18 - POLAND	29 - CAMEROON
5 - YEMEN	19 - ENGLAND	30 - NIGERIA
6 - ITALY	20 - IRELAND	31 - GHANA
7 - GREECE	21 - NORWAY	32 - IVORY COAST
8 - SWITZERLAND	22 - SWEDEN	33 - GUINEA
9 - AUSTRIA	23 - FINLAND	34 - MAURITANIA
10 - PAKISTAN	24 - AFGHANISTAN	35 - MOROCCO
11 - YUGOSLAVIA	25 - OMAN	36 - TUNISIA
12 - BULGARIA		37 - PORTUGAL
13 - ROMANIA		
14 - HUNGARY		

Atab a Artik

1500

3000

Kilometers

1 - NORTH KOREA	7 - BURMA
2 - SOUTH KOREA	8 - BANGLADESH
3 - VIET NAM	9 - NEPAL
4 - LAOS	10 - PAKISTAN
5 - CAMBODIA	11 - SRI LANKA
6 - THAILAND	

S O V I E T U N I O N
(RUSSIA)

Ulan Bator

MONGOLIA

Peking •

JAPAN

C H I N A

Kalasan a Eberest

10

New Delhi

Calcutta

INDIA

Atab a Indiyans

11

Hanoi

Atab a Pasipiko

Hongkong

TAIWAN

Manila

PHILIPPINES

Malaybalay

Nano ay de mapa a oyo ay kekita tam i bensa a Asiya (Asia), Iyoropa(Europe), pati bihagi ni bensa a Aprika (Africa). Nano ay te duman a kakmukan pa a bensa, benwaan pati bukubukud a kalase a agta a pepatingges ni mapa a oyo. Nano ay i pinakahanga a bensa a oyo ay Rusya(Russia) ta iyo ay te ngalan ngani a Unyon Sobyet(Soviet Union), a pekita de mapa a oyo. I Sina(China) ay hanga a masakut a bensa pala ta te makmuk a masakut i manga agta ide dena. Misan ay i bensa a Indiya(India) pala ay talage a te makmuk a masakut a manga agta.

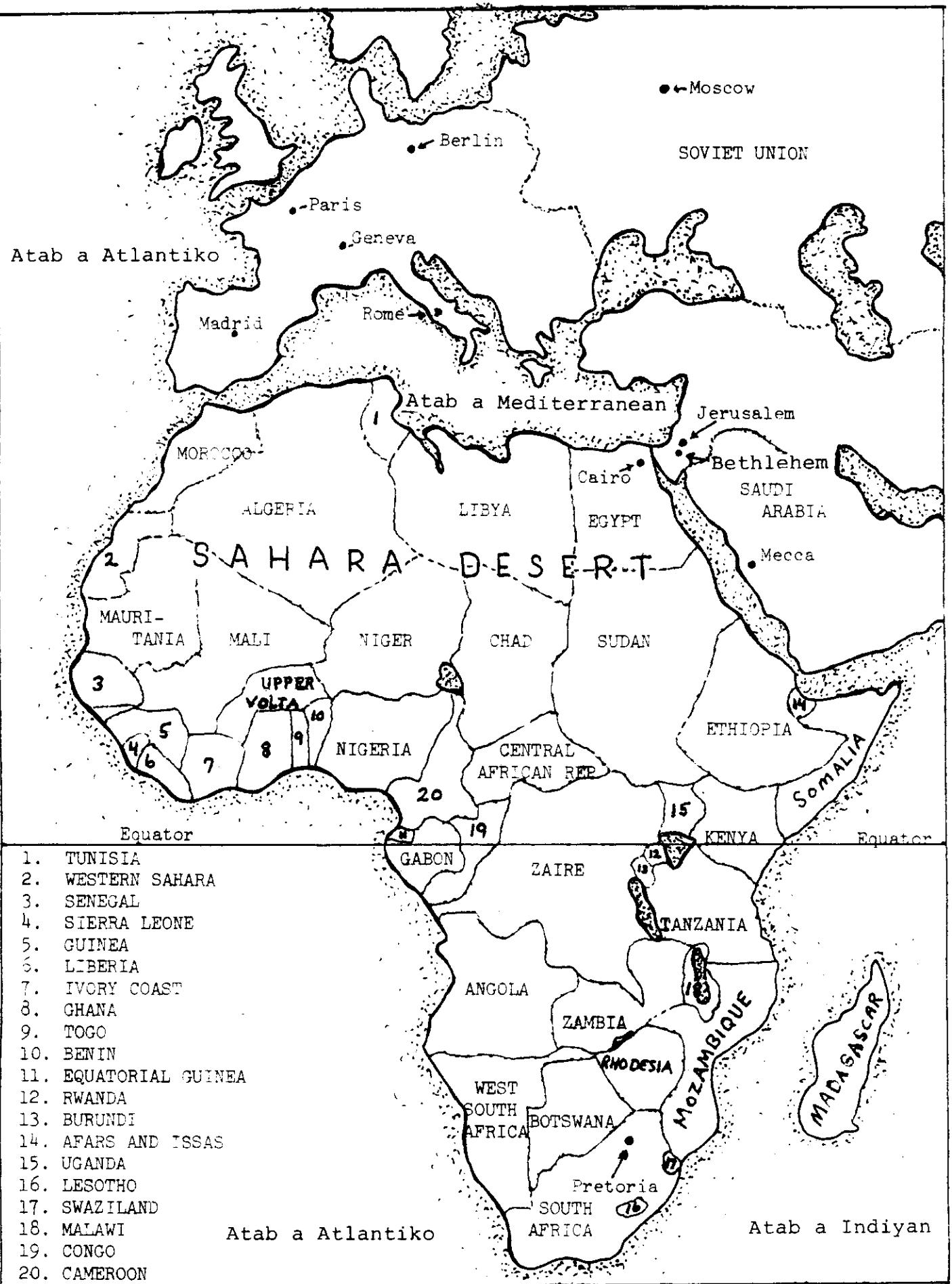
Nano kekita pan de pag-etan ni Sina(China) pati Indiya(India) i untik a kaharian a te ngalan a Nepal ta dena de iwina a lugel i talage a pinakamaditas a kalasan de pesan i a putok. Nano ay i ngalan pan ni kalasan a oyo ay Eberest. Ta i kaditas pan ni oyo ay siyam a lebu a metru be sosokat gepo de patag hanggen de pagotan na. Kanya pan mahedep a nakadetong i agta de pagotan ni oyo a kalasan a Eberest ta magidnaw ngani a masakut duman. Ta talage ngani a dio de Pilipinas i a bensa tam ay an te magiuyo a kaditas a kalasan.

Nano ay de kadepit pan ni pelinoden ni adow de bensa a Indiya(India) ay duman pan i bensa a te ngalan a Saudi Arabiya(Saudi Arabia). Pati dio kekita i benwaan a te ngalan a Meka(Mecca). Nano ay i Meka(Mecca) i ay dio ngani i pigpodian a pegelang ni mangga Muslim a te ngalan a Kaaba. Nano i oyo pala a benwaan a Meka(Mecca) i pinagtaanan ni magsasabi ni manga Muslim ide a te ngalan a Muhamed. Kanya ngani pegelang ni manga Muslim ide i oyo a benwaan. Pati hanga i pagbuot ni manga Muslim dio de Pilipinas i a makadetong de oyo a te ngalan a Meka(Mecca). Ta be i isin a Muslim ay nakadetong de oyo a lugel ay dingan eya ay nappani Hadyi pati nappatud di pala eya a gesalakut ni malapsay a age. Pati talage a maditas pangani i paggelang diya ni kakmukan a Muslim.

Nano dio de Saudi Arabiya(Saudi Arabia) ay alane i bensa a Israel. Ta de isin a benwaan dio a te ngalan a Betlehem(Bethlehem) ay i pinanganakan de Panginoon a Hisus. Pati i kinalibunan na pala ay dio de benwaan a Herusalem(Jerusalem).

Kekita pala de oyo a mapa i manga bensa ide a oyo a de Iyoropa (Europe). Ta te duman de Iyoropa(Europe) i Ispanya(Spain), Paransiya(France), Inglaterra(England), Alemanya(Germany), Italia(Italy) pati bensa a Griego(Greece). Misan ay de bensa a Italia(Italy) a i pinakamahalage a lugel ta duman ngani getaan i Papa a i oyo ngani i pono ni manga Romano ide. Dio pala de Iyoropa(Europe) i bensa a Ispanya(Spain) a bensa ni Kastela ide.

Misan ay i kamakmukan a kaapoapohan ni manga kano ide ay inumapo de Iyoropa(Europe).

APRIKA(AFRICA)

Kekita pala de oyo a map a hanga a bensa a Aprika(Africa) ta dio ngani inumapo i pesan a malatomin. Ta halimbewa be gekita kamo ni kano a maditasin pati malatom ay katinggesan yu di ay i kaapoapohan na ay gepo nun de bensa a Aprika(Afrika). Misan ay i kaapoapohan ni pesan a malatomin a kano ay inumapo de oyo a bensa. Ta nun nowon ay nappani alepin i tagi Aprika(Africa) ta ide ay inikag ni migpanggetang ni alepin de bensa a Amerika(America) dingan pinanggetang de ide. Kanya hanggen nano ay makmuk ngani i manga malatom a agta de Amerika(America). Ta misan nun ide ay pinalaya di ay uloisin la i inumampulang de Aprika(Africa). Ta nano ay un inumampulang ide a inon de Aprika(Africa) ay duman ide getaan de bensa a Liberia.

Ta de sakup ni Aprika(Africa) a manga lugel ay te duman a manga lugel a te klema a kapadepade de Pilipinas i ta i manga lugel a oyo ay menit ngani ta i oyo ide a lugel ay alane di Ikwetor(Equator). Ta i lugel a alane de Ikwetor(Equator) ay menit dehil de alane de adow. I Ikwetor(Equator) pan ay un pekita tam a nappaguhit de mapa. I getodu dikitam ni behagi ni mundu i ti deno i katipong ni adow. Kanya ngani dehil de i duman a lugel de alane ni Ikwetor (Equator) ay menit.

Te duman pala de bensa a Aprika(Africa) a malawa a lugel a an nappatud a getanom ni misan ano. I ngalan pan de oyo ay Disyerto a Sahara(Sahara Desert). Talage ngani a an getubu duman i misan ano a halaman dehil de pulupakosa la a getapok. Magi non pala i putok de bensa a Algeriya(Algeria), Libya pati de Itiopiya(Ethiopia).

Washington D. C.

UNITED STATES

MEXICO

Mexico City

CUBA

HAITI

DOMINICAN REPUBLIC

PUERTO RICO

Kanal a Panama

1-GUATEMALA

2-HONDURAS

3-NICARAGUA

4-COSTA RICA

5-PANAMA

6-COLOMBIA

7-ECUADOR

8-CHILE

9-URUGUAY

10-PARAGUAY

11-BOLIVIA

12-VENEZUELA

13-GUYANA

14-SURINAM

15-FRENCH GUIANA

12

13

14

15

Orat a Amazon

Equator

PERU

BRAZIL

Lima

11

10

8

Rio de Janeiro

Buenos Aires

Atab a Pasipiko

Atab a Atlantiko

1500

3000

Kilometers

Nano ay be buot tam pan a nakang de bensa a Amerika(America) gepo de bensa a Iyoropa(Europe) pati Aprika(Africa) ay nesila kitam ngani de Atab a Atlantiko(Atlantic Ocean) dingan nakadetong ngani de bensa a Amerika(America). Nano ay i tagibu ngani a sinumila de Atab a Atlantiko(Atlantic Ocean) ay i agta a te ngalan a Lip Erikson ta nakadetong eya de Amerika(America). Misan ay angan pinanulusionan ni winalat na ide de Iyoropa(Europe) un pagkang na a inon de Amerika(America). Kanya naloy pa ngani a panahon a natinggesan a te duman mangani a bensa a Amerika(America).

Pagkasila ni makmuk a panahon ay te isin pala a sinumila de Atab a Atlantiko(Atlantic Ocean), ta eya ay i Kristuper Kolumbus. Dingan eya ay nakadetong de Hispanyola a bensa a te ngalan nano a Republika Dominikano (Dominican Republic).

Talage a i lugel a Amerika(America) ay hanga a masakut ta makmuk i manga bensa dio a te bukudbukud a ngalan ta i ngalan ni bensa ni manga kano a getaan dio Pilipinas i ay Estados Unidos(United States). Misan ay makmuk pangani i depat tam a netinggesan tungkul de bensa a Amerika(America).

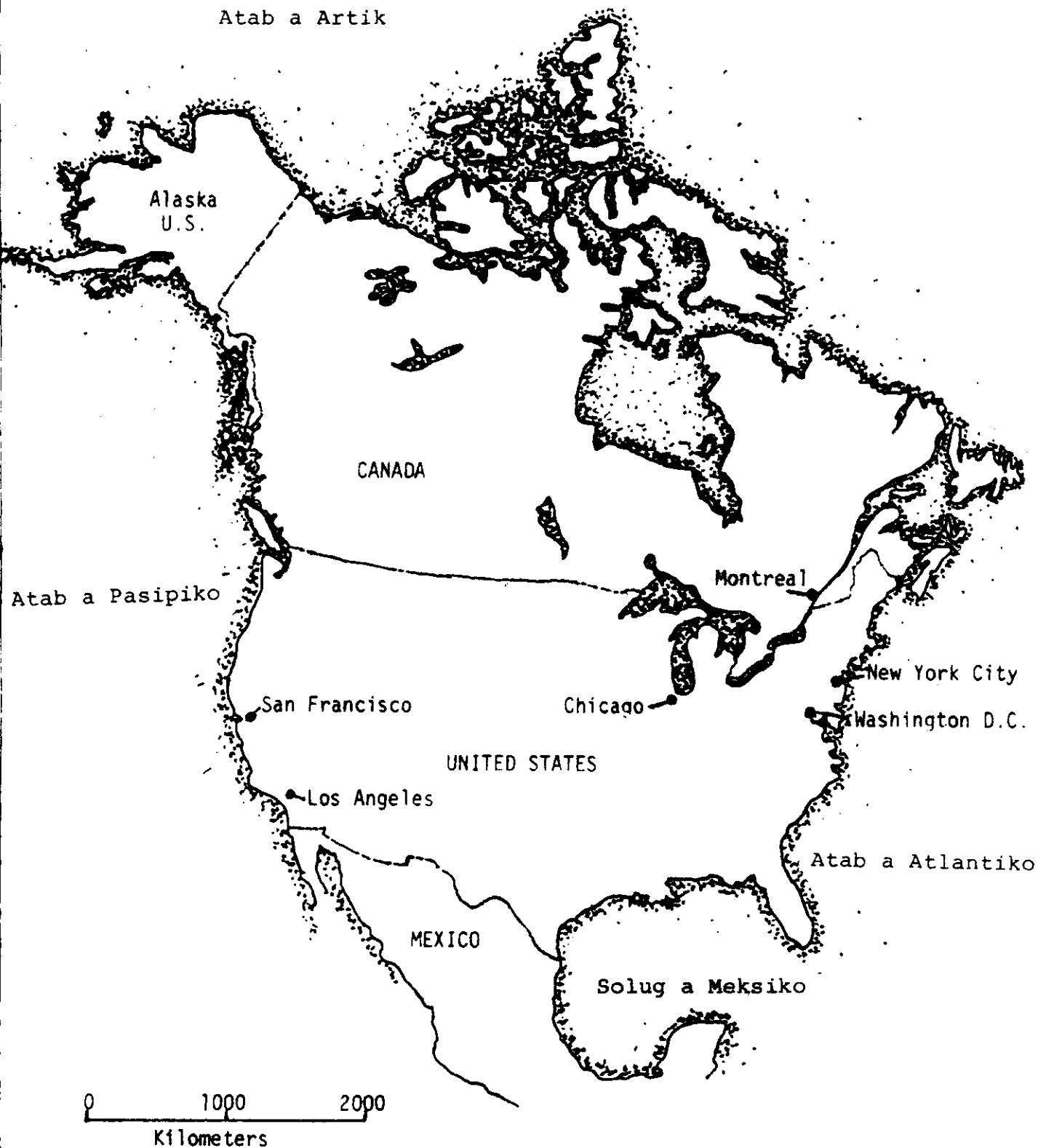
Ta i hanga a oyo a lugel a pekita tam de mapa ay de kadepit a Temog ni Amerika(South America) ta de pinakahanga a bensa duman ay te ngalan a Brasil (Brazil). I pegemit ni manga agta a surut de Brasil (Brazil) ay te ngalan a Portugese. Misan ay de lugel a oyo ay te duman a manga minority a agta a te ngalan a Indiyan a getaan de bukod ta bukud pala i pegemit de a surut. Ide ay getaan de alane ni hanga a orat a te ngalan a Amazon(Amazon).

Misan ay te duman pala a gegemit ni surut ni Kastela a bukud a bensa a magi bensa a Balensuela (Venezuela), Kolumbiya(Colombia), Ekwador(Ecuador), Peru, Sile(Chile), Bolibya(Bolivia), Paragway (Paraguay), Urugway(Uruguay) pati bensa a Argintina (Argentina). Dingan i agta dio ay sinakop ni manga Kastela. Ta i manga Kastela i tagibu a inumapo de Iyoropa(Europe) a kinumang de oyo ide a bensa. Pagkatakeg ni naloy a panahon a pagalepin mi manga Kastela ide de belang bensa ay nakilaben dide i manga agta ide de bensa ide a oyo. Ay dingan nagyedi i manga agta ide a oyo ni sadile de a bensa a bowon. Ay nun nanon i pegelang de a biyeni de oyo a bowon a bensa ay i Simeon Bolibar nun nanon a panahon, dehil de nataño na ngani i manga Kastela ide.

Te duman a lugel a an malawa de pagetan ni kadepit a Temog a Amerika(South America) pati kadepit a Salatan a Amerika(North America) ta inon dingani i Gitna a Amerika(Central America). Ay nun nowon ay nagyedi i manga kano ide ni kanal duman a malawa tangani nakesila i bepor. I lugel a te kanal a oyo ay te ngalan a Panama. Ta nun ampa ngan yo te kanal ay depat a nelebut i manga bepor de kadepit a Temog a Amerika(South America) a paagow de Atab a Atlantiko(Atlantic Ocean) dingan pa nakotuloy de Atab a Pasipiko(Pacific Ocean). Kanya naaloy ngani i pagsakoy nun ampa yinadi un kanal. Misan nano pan ay tuloytuloy dila i bepor ta an di depat a nelebut ta gesila ide nunde Kanal a Panama.

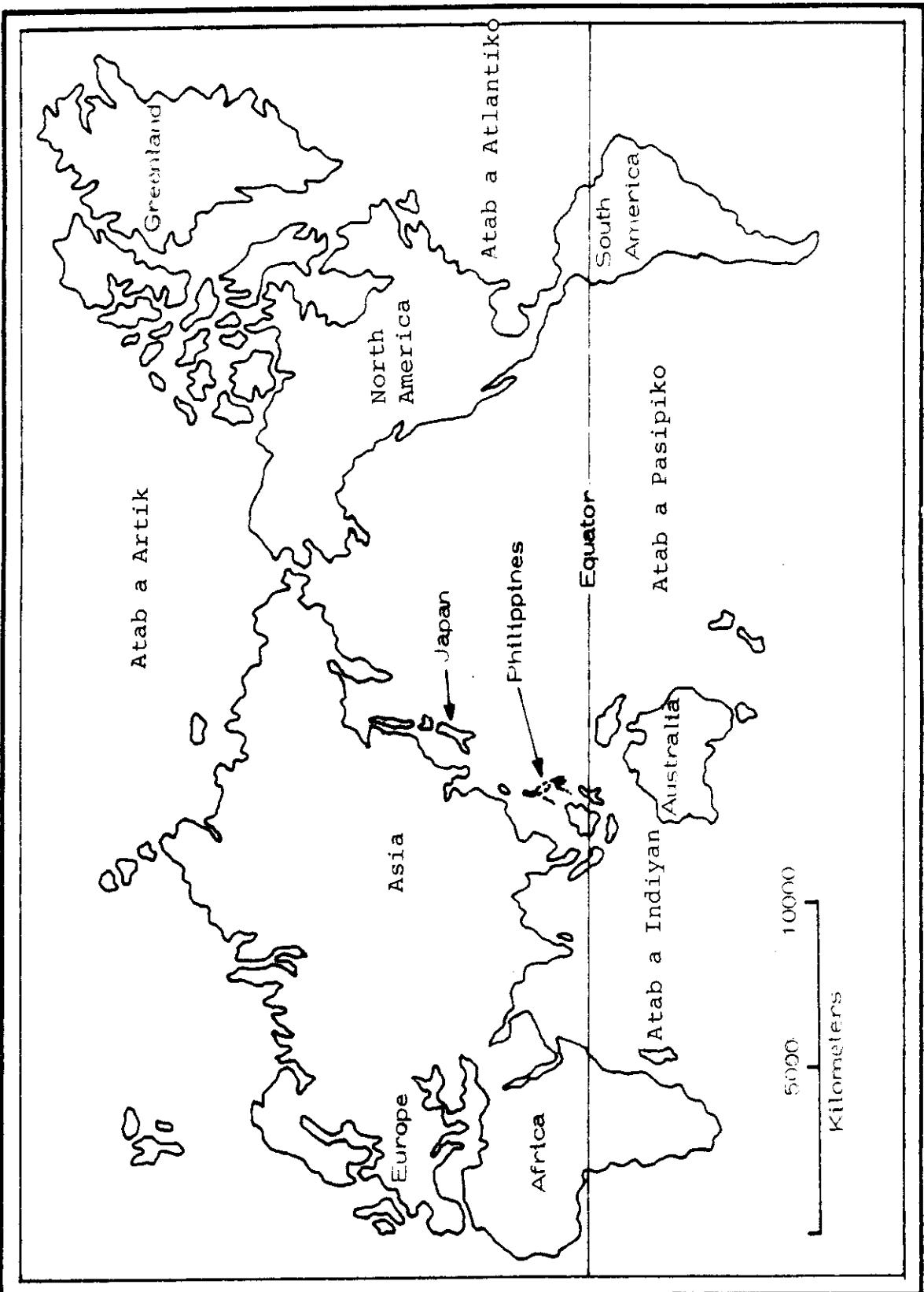
Nano ay talage ngani a kasta mag-ayun i Pilipinas i pati Meksiko(Mexico). Ta nun nanon a panahon ide ay pesakup pa a padepade ni Kastela. Ay te manga bepor a adi ni Kastela. Kanya pan nappatud ide a nakang dio de Pilipinas i pati naampulang de Meksiko(Mexico). Dehil ngan de oyo ay nagkaduman kitam ni mais ta i mais ay inumapo de Meksiko(Mexico). Misan ay kanya pala te duman di de Meksiko(Mexico) a mangge a inumapo dikitam. Kanya i ngalan de de mangge ay Mangge a Maynila.

Atab a Artik

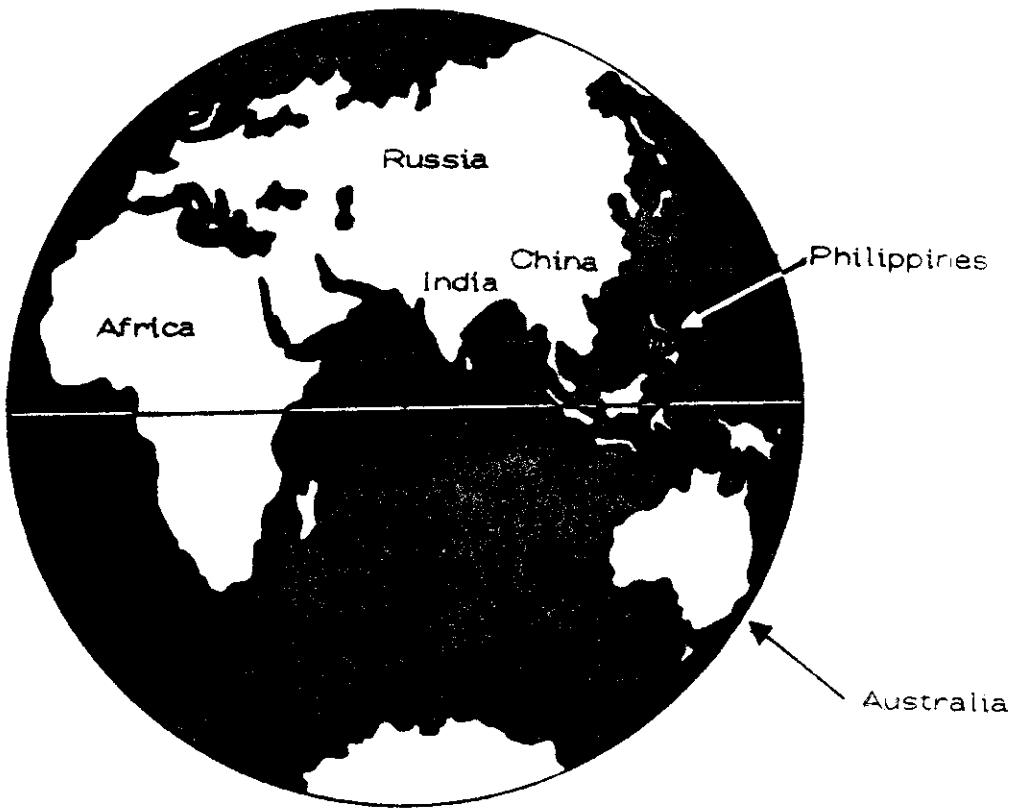
Nano ay te duman a hanga a bensa a pekita de mapa a kadepit a Salatan ni Amerika(North America) ta te aduwa a bensa dio, i Kanada(Canada) pati Estados Unidos(United States). Ta nun sakadow ay i aduwa a oyo a bensa ay pesakup ni bensa a Inglaterra(England). Misan ay nun naloy ay te duman a nappataan de Amerika(America) ay an de buot a nagpasakup ide ni hari de Inglaterra(England). Kanya pan nakelaben ide de manga sundelo ni hari de Inglaterra(England) a nappataan pala de Amerika(America). Dingan nanalo i manga tage Amerika(America) de manga sundelo ni hari de Inglaterra(England). Ay dingan nangyedi ide ni bensa a bowon a te ngalan a Estados Unidos(United States).

Misan pan i tage Kanada(Canada) ide ay an ide naglaben de tage Inglaterra(England) ide. Inon a nangyedi ay nun nowon pa. Misan ay nano ay gepeyonan di i tiluwon a oyo a bensa i Kanada(Canada), Estados Unidos(United States) pati Inglaterra(England), ta i pegemit de a surut ay Inglis la. Misan ay te nappataan pala de Kanada(Canada) a gesurut ni surut a te ngalan a Paransiya. Ta nun tagibu kon ay i nappataan de Kanada(Canada) ay gepo de Paransiya.

Kekita ngani de mapa a oyo a i pesan
a lugel dio de mundu i ta hanga a masakut,
ta be nappatud tam a lelebut ay sigudu manga
apat a puwu a lebu a kelumetru i kalayu na.
Ta nun nowon ngani ay tiluwon a bulan a
pegikan ni bepor gepo dio de Pilipinas i
hanggen de bensa a Amerika(America). Misan
nano ay aduwa a puwu a odes be nasakoy de eroplano
a det i gepo de Pilipinas i hanggen de Amerika
(America).

Misan ay yinadi i putok i a untik pa
de atab ta inon ngani ay piyon para dikitam
ta be malawa pa ay i putok ta i atab pan ay
untik la ay talage ngani a an te tapuk,
dingan andi nappatud a getanom kitam ni
halaman. Kanya ngani ugnay a getapuk dio
de Pilipinas i ay dehil pan de atab a
hang a nappalebut diya. Talage ngani a
naketingges a masakut i nagyedi ni oyo ta
yinadi na i nagkadepat a palos pati pagtapuk
de putok i. Pati yinadi na pala a sukul la
a paginit pati agidnaw de pesan a petaanan
ni kaagtaan ide.

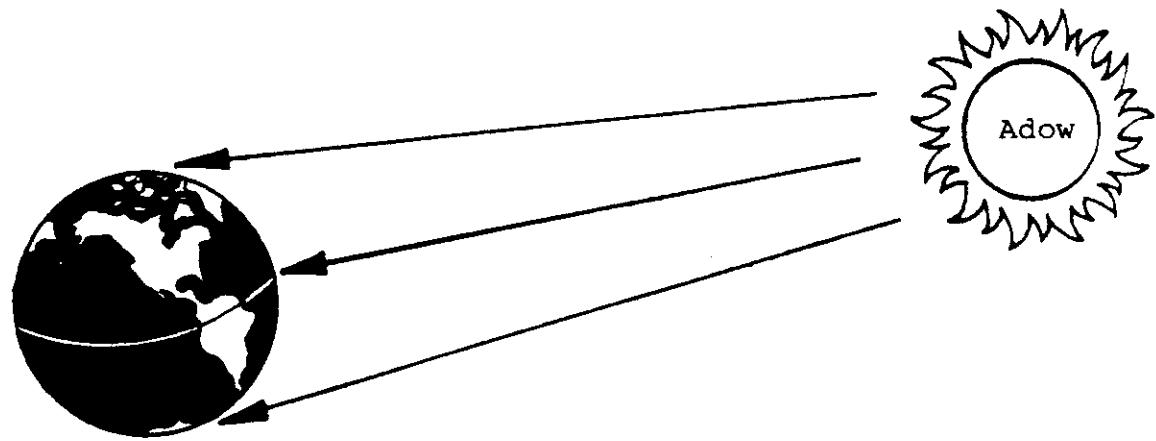
I Mundu Tam I

Nun nowon ay mali i peesip ni manga agta a i mundu i ay malapad a magi pinggen, ta nappatud kon la a nadegdeg de tibing na. Misan ay an de pan nadetong i kalog ni oyo.

Misan kinatinggesan di ni agta a i mundu i ay tiblug nun linebut ni te ngalan a Magellan i mundu i a napasakoy de bepor pati taohan na ide. Ta ide ay inumapo de Espanya(Spain), dingan sinumila ide de Atab a Atlantiko(Atlantic Ocean) hanggen nakadetong ide de Atab a Pasipiko(Pacific Ocean). Misan ay pagdetong de de Pilipinas i ay binuno pan ni te ngalan a Lapulapu i Magellan de benwaan a Cebu. Ta i Lapulapu i ponu de Cebu nun nanon a panahon. Dingan un taohan ide ni Magellan ay liwet ide a sinumakoy gepo de Cebu ta ide ay nakadetong de Atab a Indiya(Indian Ocean) dingan pa ide a nakadetong di de Atab a Atlantiko (Atlantic Ocean) hanggen de nakadetong ide de bensa de a sadile a Espanya(Spain).

Pati ay kinta ngani nun tiluwon a agta ide a kinumang de bulan nun 1968 i ropa ni mundu i nun ide ay alayu a masakut dio ta i mundu kon ay tiblug a magi hanga a bula.

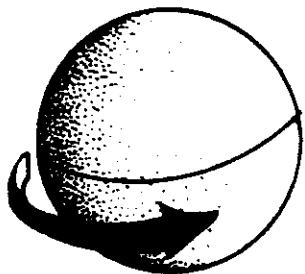
Kanya kinatinggesan dingani ni agta nano a tiblug i mundu i ta nappatud ngani a lelebut ni agta be nappasakoy de eroplano a nesila de kadepit a pesaroman ni adow. Dingan pagkatakig ni anduwon a panahon ay be getuloy pa de kadepit a pesaroman ni adow ay nappatud pala nadetong a liwet de kadepit a inapuan na.

I Mundu Tam I

TUNGKUL DE MATALLANG DE LANGOT

I butattala a getanga de langot a pekita tam a kasta alone la ay un adow, ta i oyo ay talage a menit ngani a masakut ta angan nappatud a nalanean ni misan ano ta nosunug o notunow. Misan ay i kamatoden de inon ay talage a namas pa a alayu a masakut. Ta talage a gepo dio hanggen de adow ay 148 milyun a kelumetru. Misan kanya ngan yo alayu ay tangani sukul la a init a peboy na dikitam tangani wet kitam la naagidnaw. Pati sukul pala i peboy na a tallang de putok i ta talage ngani a an te needup a misan ano dio de putok i be an te tallang pati init ni adow.

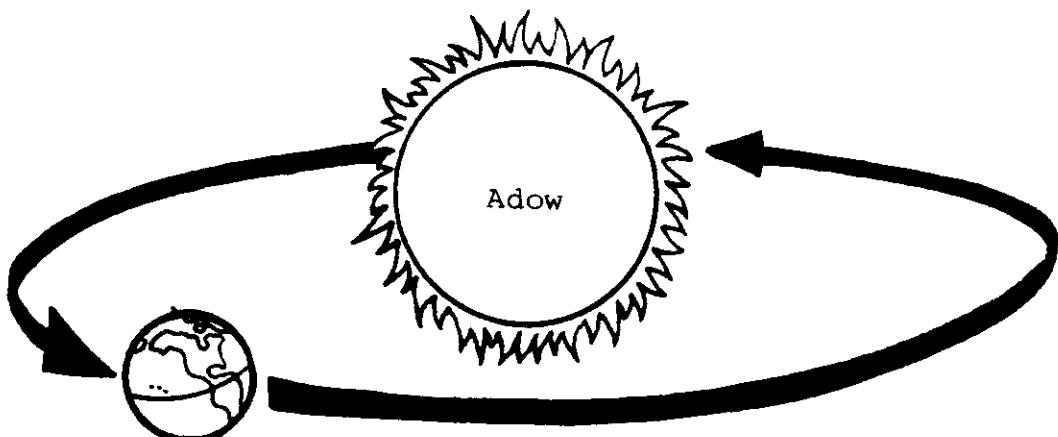
I Mundu Tam I

TUNGKUL PAN DE PAGPIRIS NI MUNDU I

Dehil ngani de kahanga ni mundu i a petaanan tam ay an tam pebetyag pati pekita man i pagpiris na, kanya peesip tam a an la yo geiwes.

Te duman ngani a tiluwon a gesapit de mundu i. Tagibu ay gepiris a magi turumpo, I kaduwa ay de pagperis na ay gelebut eya de adow. I katiluwon pan ay gesabey i mundu de adow pati kakmukan a lugel de longaw na.

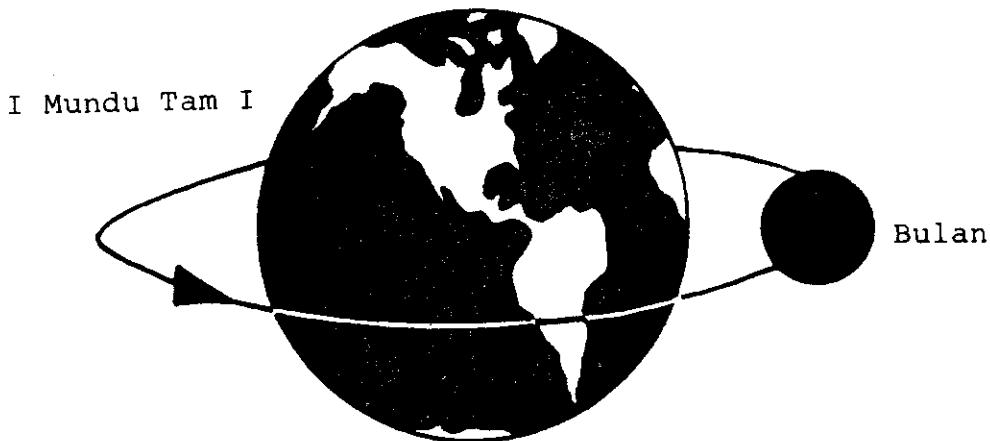

I Mundu Tam I

I kaloy ni pagpiris ni mundu i ay isin a adow pati isin a abi. Kanya pan te abi ay be an nagkappakadepit i adow de petaanan tam i ay madumos ngani. Misan ay be adow pan ay nagkappakadepit un adow dio kanya matallang.

I kaloy pan ni paglebut ni mundu i a petaanan tam de adow ay isin pan a taon. Ta de paglebut a inon ni mundu i de adow ay nappatagilid i petaanan tam i de kadepit ni petangaan ni adow. Dehil ngani de pagtagilid a oyo ni mundu i, kanya an padepade i panahon dio ta te duman a adlas te duman pala a makittapok.

Ta te duman a kasta gebol de mundu i misan an tam pekita. Kanya pan misan gelebut i mundu i de adow ay angan nagkallayu. Ta be an tebe un gebol a inon de mundu i ay talage ngani a alayu di i bulan a masakut. Dehil pala de inon a gebol ay getuloy i bulan pati manga butattala ide pesilan de. Ta i oyo a gebol ay kasta matebey a lubid a te ngalan a grabidad i gebol a oyo.

TUNGKUL DE MUNDU TAM PATI BULAN

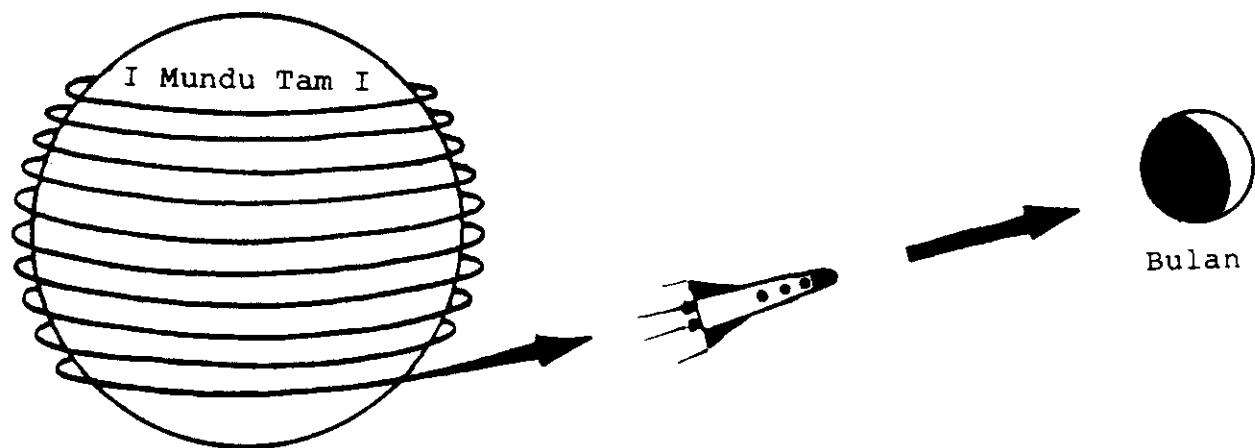
Nano ay kekita ngani de leterato a oyo
 i kahanga ni bulan ta angani padepade i
 kahanga de pati mundu i petaanan tam. Misan
 ay tiblug yo pati pakosa la gelebut de
 mundu i de isin a bulan.

Pati be getipa i bulan de abi ay pekita
 tam ngani a kasta getotul a paagow de
 pelinoden ni adow ta talage ngani a kasta
 duman paagow.

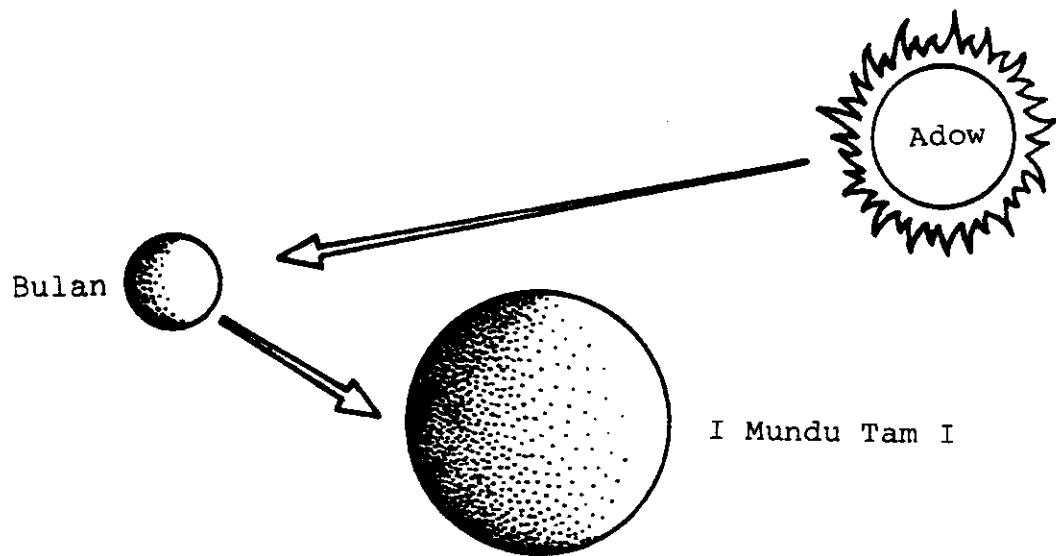
Misan ay angan nun matud ta i paagowen
 ngani ni bulan ay de petangaan ni adow a
 talage. Ta kanya la kasta gekang i bulan
 de pelinoden ay dehil de maparipari pa
 ngani i pagpiris ni mundu i. Dehil ngan
 de inon ay an padepade i petangaan ni bulan.

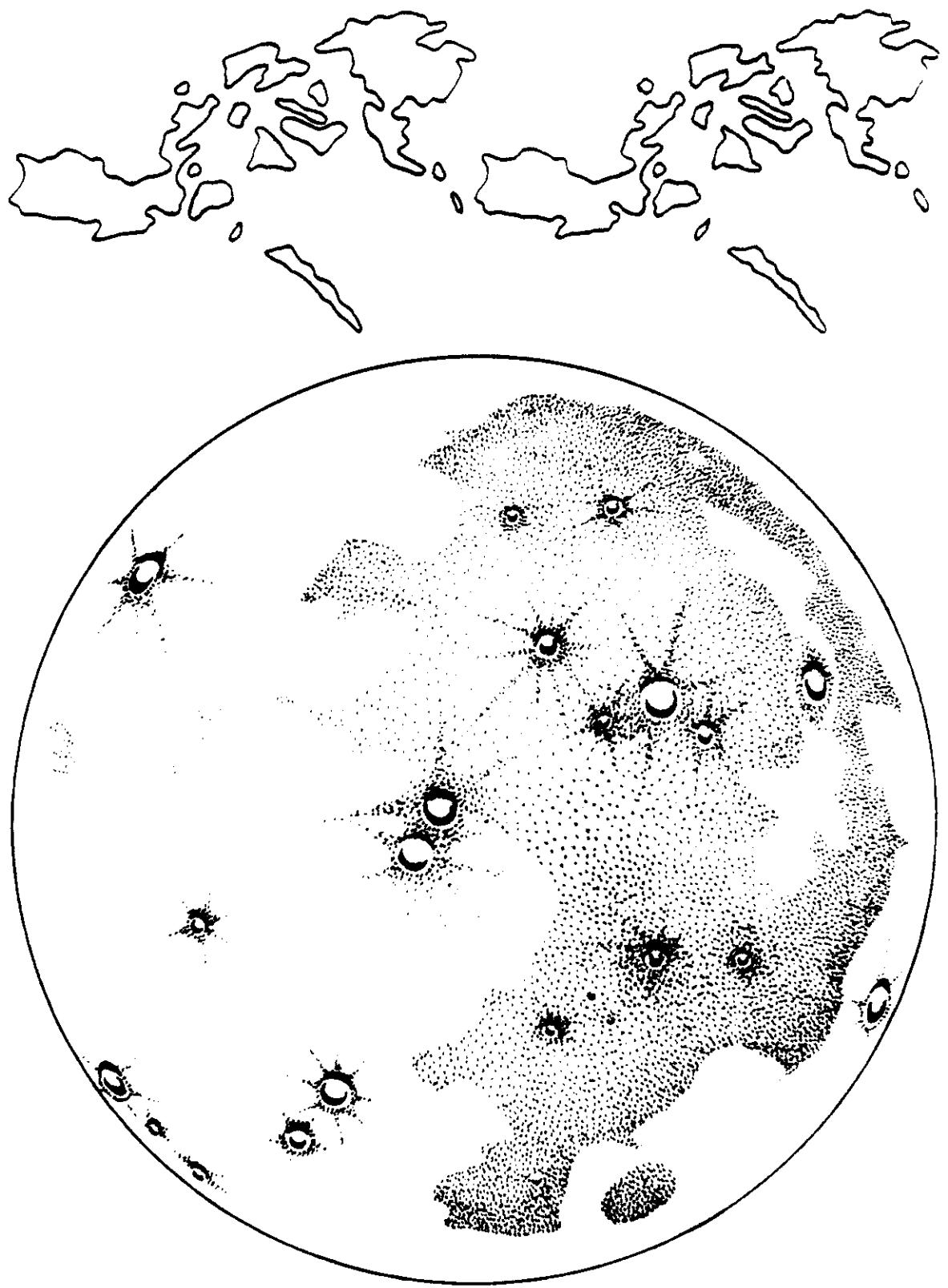
I BULAN NGANI I LUGEL DE LONGAW A ALANE DE MUNDU I

Nano ay te makmuk a lugel de longaw
na misan ay talage a i pinakaalane de
mundu i ay i bulan. Ta i pagkang duman
ay magi kaloy ni pakasangpuwu kitam a
nauluampulang de mundu i. Maginom ngani
i kalayu na la.

Nano ay kanya pan la matallang i bulan
ay dehil de tallang ni adow a gekakna duman.
Halimbewa be nagkatalangan i salamin ni
ispat ay maginon ngani i bulan ta misan ano
a nappalane duman ay natallang ngani.

I ROPA NI BULAN

Ta i bulan ngani misan be pekita ay
kasta malapsay a tiblug a beto a
gepakainggap. Pati te betok pa ni malatomin
pati de pekita tam la ay pantay a masakut
misan ay be pelawag ngani de teleskopyo
ay kekita ngani a nalugulobnak.

Ta i oyo ay makmuk ngani a lugulobnak
pati te rongtobin pala a tobbe te duman
pala a pulupagotan a putok. Pati duman
ay halimbewa te agta ay an nappatud a
geinnawa ta angan te palos pati ampala
te orat. Dehil ngan de inon ay an te
getubu a misan ano a halaman.

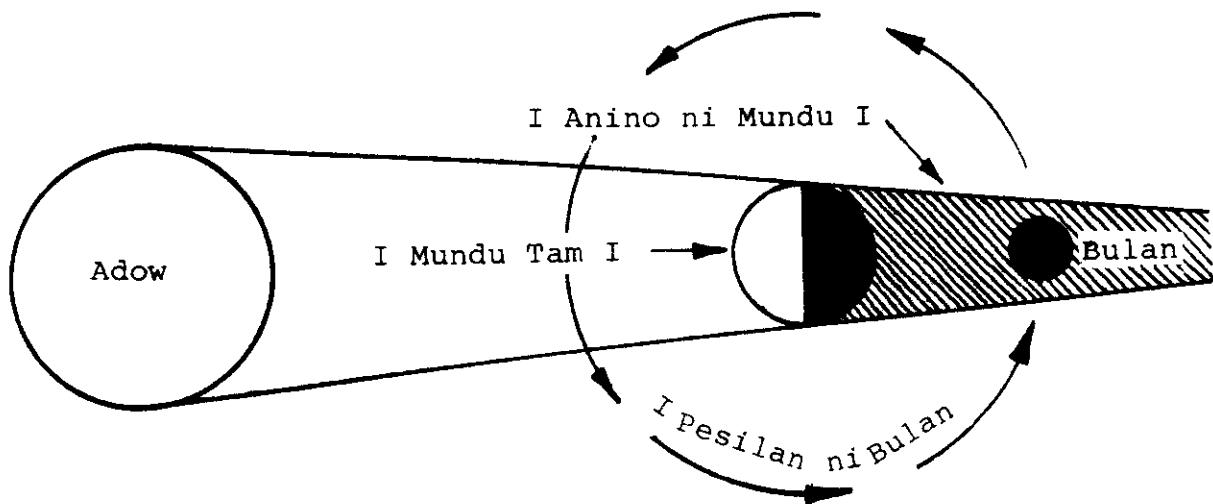
Misan ay untik ngani i bulan dio de
mundu i a kattaanan tam ta i kahanga na
la ay magi aduwa a kahanga ni Pilipinas
i be sosokat tebe.

TUNGKUL PAN DE INKILIPSI

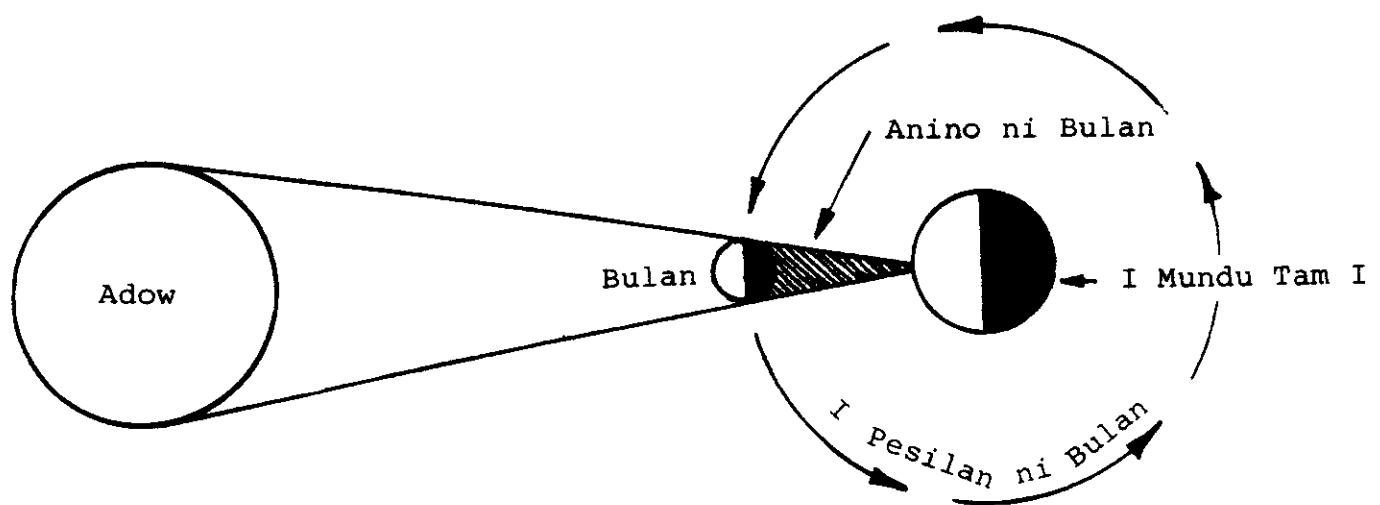
Tungkul pan de pesabi a ingkilipsi.

Be nagkattipongan i isin a lugel ni kakmukan
a lugel de longaw na ay dingan gedumos dingani
un isin a lugel. Iwina ay ingkilipsi.

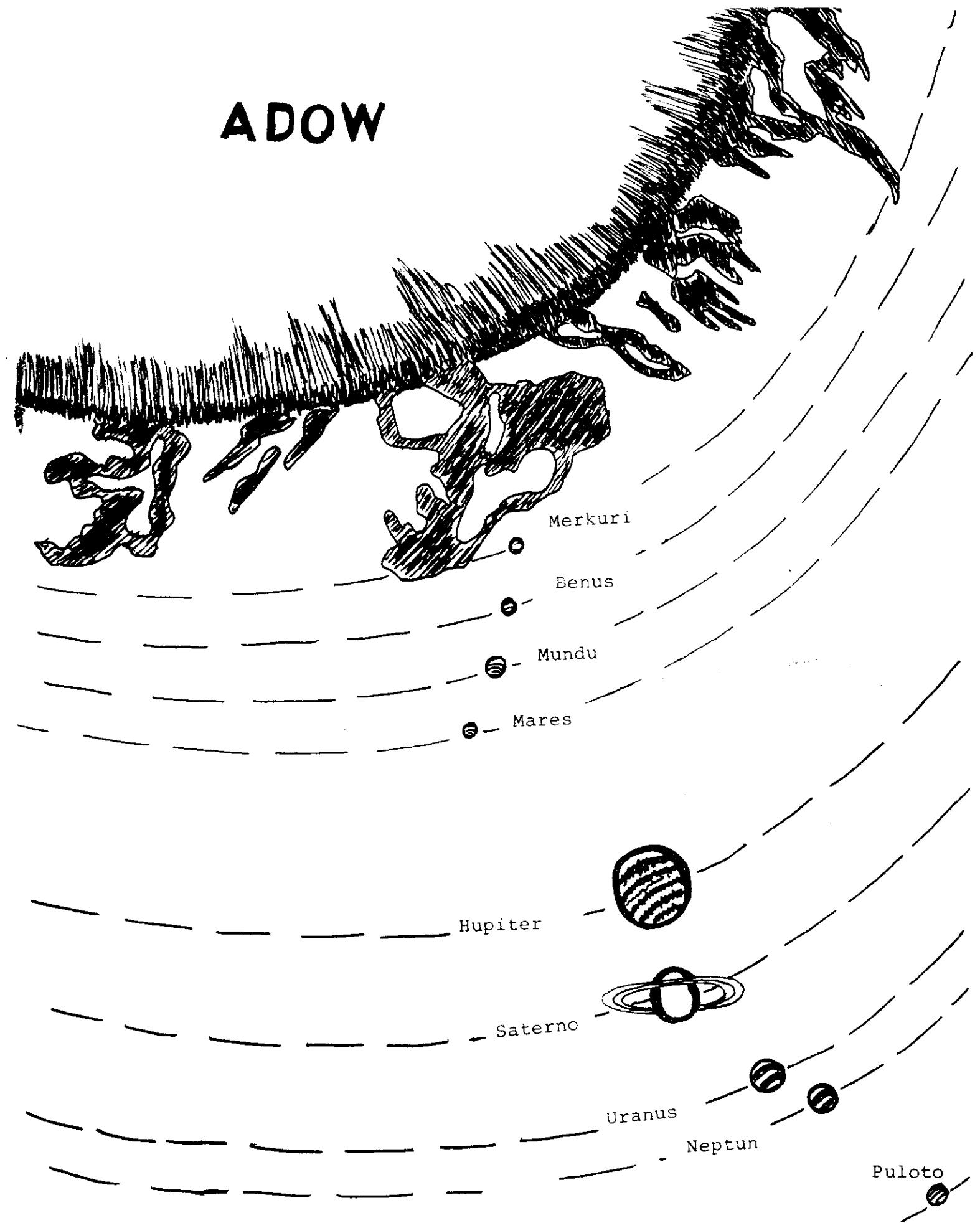
Ta magiyo be gedumos i bulan ay inon
ngani un pagsila ni mundu i a petaanan tam
de pag-etan ni bulan pati adow dingan
nagka-abetan i bulan ni anino ni mundu a oyo
kanya pan gedumos ngani. Ay i oyo ngani un
pesabi a ingkilipsi.

Nano be i adow ay gedumos ay iyo ay
dehil de pagsila pan ni bulan de pag-etan
ni mundu i pati adow ay nagtaklopan ni
bulan i adow ay talage a gedumos i tipide
a lugel dio de mundu i dingan inon ngani
i ingkilipsi de adow.

ADOW

I ADOW PATI KAKMUKAN A LUGEL DE LONGAW NA

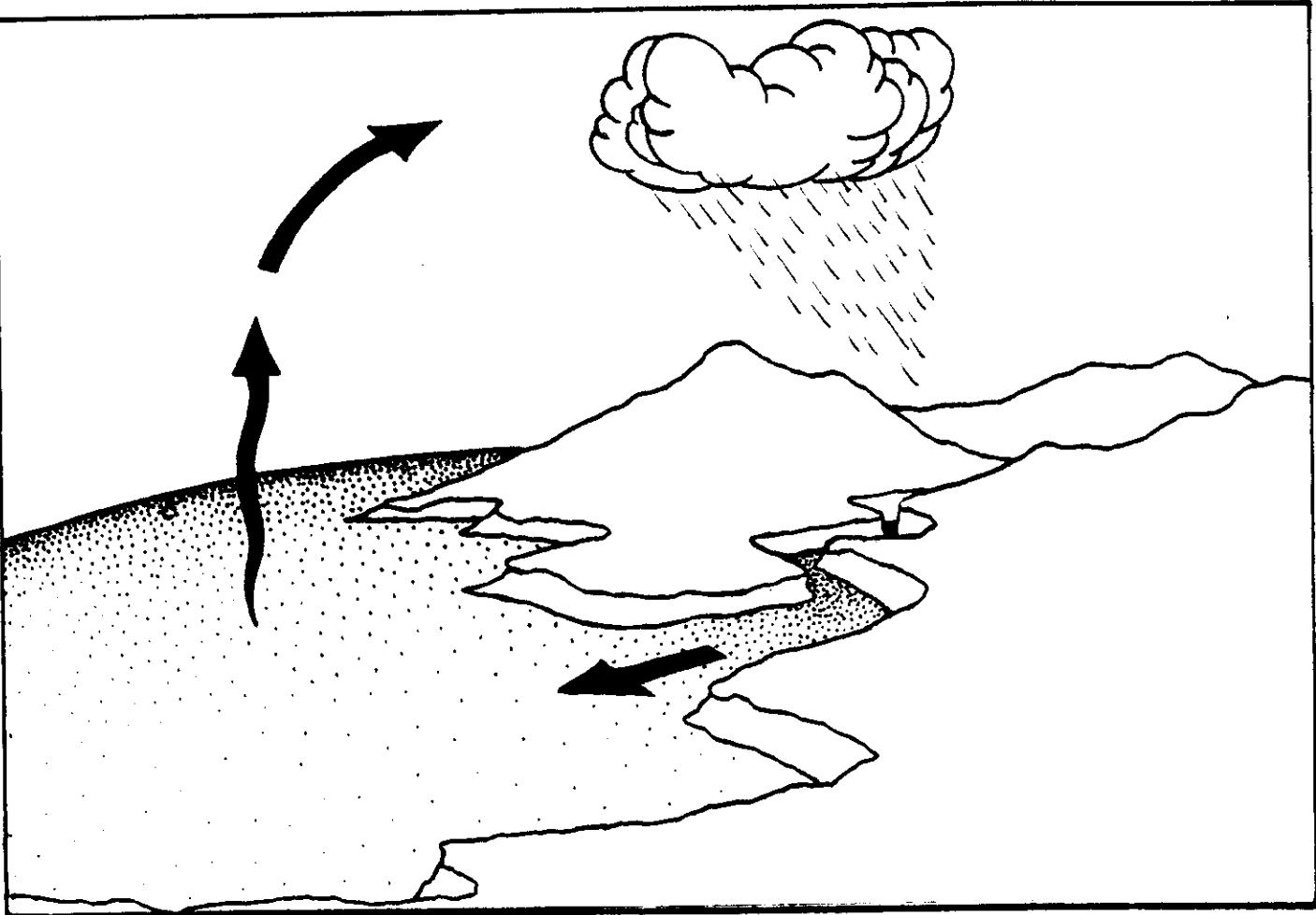
Te duman a siyam a lugel de longaw na
a napalebut nunde adow misan ay an ide
pulupadepade ni kahanga ta i adow ngani ay
i hanga pa de pesan ide a oyo a lugel.

Ta misan papagdugengan i pesan a inon
a siyam a lugel ay talage a hanga pa dide a
masakut un adow. I ngalan ni alane de adow
a lugel pati kauntekin de pesan ay Merkuri.

I ngalan pan ni pinakaalayu de adow ay
Puloto ta i oyo a lugel ay alayu dingani misan
de mundu i a petaanan tam. Ta be kakangan
tam i duman misan sumakoy kitam pa de
maparipari a magi palos dingan kitam ngani
nakadetong duman de kasangpuwu pati pito
a taon.

I ngalan pan ni kahangaan de pesan a
oyo a lugel ay Hupiter ta i oyo ngani ay
talage a hanga pa a masakut de mundu i a
kataanan tam. Misan ay i ngalan pan ni
pinakamasampat de oyo ide a lugel ay
Saterno, ta i oyo ay nallebut ni tallang
kanya pan masampat ngani.

I te ngalan pan ni Benus ay isin de
siyam a oyo a lugel misan ay an yo butattala.
Pati i mundu i a petaanan tam ay kadugeng di
de siyam a lugel a inon ta i pesan a oyo ay
gelebut de adow.

TUNGKUL PAN YO DE TAPUK

Nano pan ay i nagkappani tapuk ay singaw
pan ni orat pati atab. Misan ay an tam ngan
yo pekita a gesingaw hanggen geagidnaw a
tuloy di a nappani kudipot.

I kudipot pan ay untekin di a butil a
orat kanya be pinalid ni palos un kudipot
a paditas de lugel a magidnaw ay gehanga pati
gebiyet un manga kudipot. Nano ngani be
binumiyet di a masakut a an di napapalid ni
palos ay dingan notulo de putok ta inon
ngani un tapuk.

TI PAPALANO A GETAPUK NI YELO

Nano magiyo pan i pagtapuk ni yelo.
Halimbewa, i manga untekin a butil a orat
ay pepalid ni palos a paditas hanggen
nadetong de magidnaw a lugel ay dingan
nappa ni kudipot dingani. Nano be mabbiyet
di un kudipot ay nadegdeg dingani ta iwina
ay tapuk.

Misan ay magkabuyo ay un tapuk a inon
ay papalid a liwet ni palos a paditas
hanggen de magidnaw a masakut ta duman ay
nahanga dingani a nappa ni yelo un manga
butil a orat, dingan be mabbiyet di ay
nadegdeg misan ay napalid a liwet ni palos
de magidnaw a masakut, dingan be ugnay a
magineon i oyo ay nahanga dingani hanggen
an nadeog ni palos ay talage ngani a
nadegdeg di de putok ta inon ngani un
te ngalan a tapuk a yelo.

TI PAPALANO A TE KILAT PATI LAGPAK

Nano ay i kilat ay un loktat a gekislap de longaw na a pekita tam dingan ngona i lagpak ta kanya pan gelagpak ay dehil ngani de kilat.

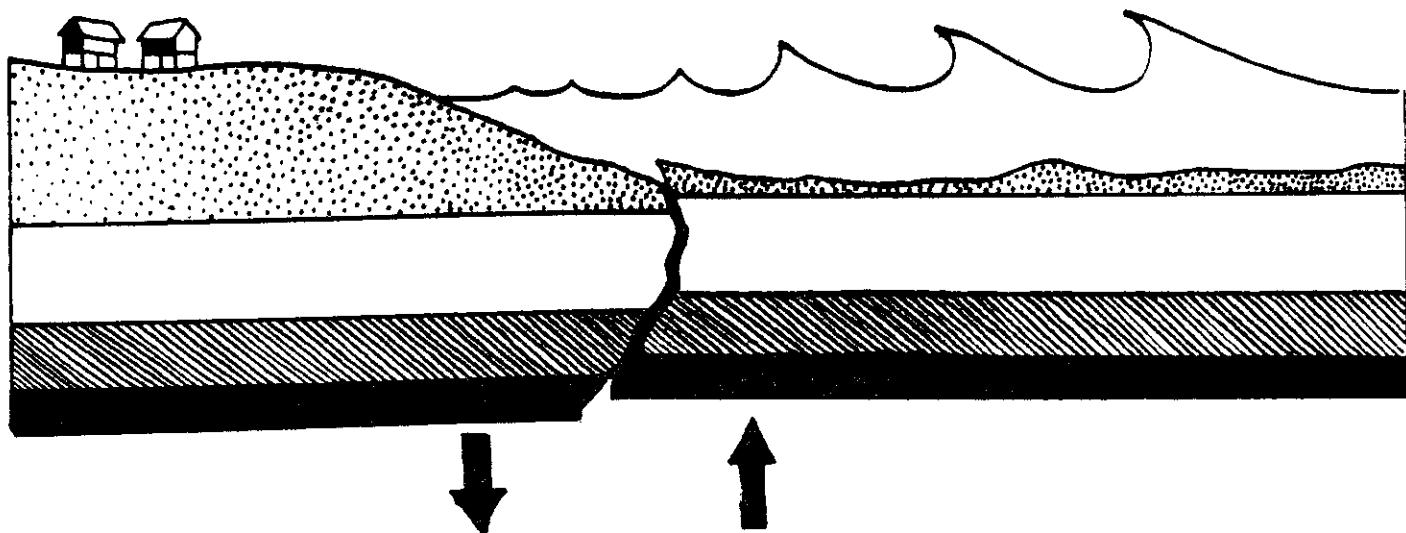
Nano ay be nátapuk ay pekita tam ngani i gekislap a kilat duman de kudipot dingan gepakadetong i kilat de putok i. Menit ngani a masakut i kilat kanya pan be nadetong de te palos a magidnaw ay gepitok ngani i kilat a malagdu. Iwina a pitok ay pengalanan tam a lagpak. Misan ay i kilat pati lagpak ay isin la ta i lagpak pan ay gepo la de kilat.

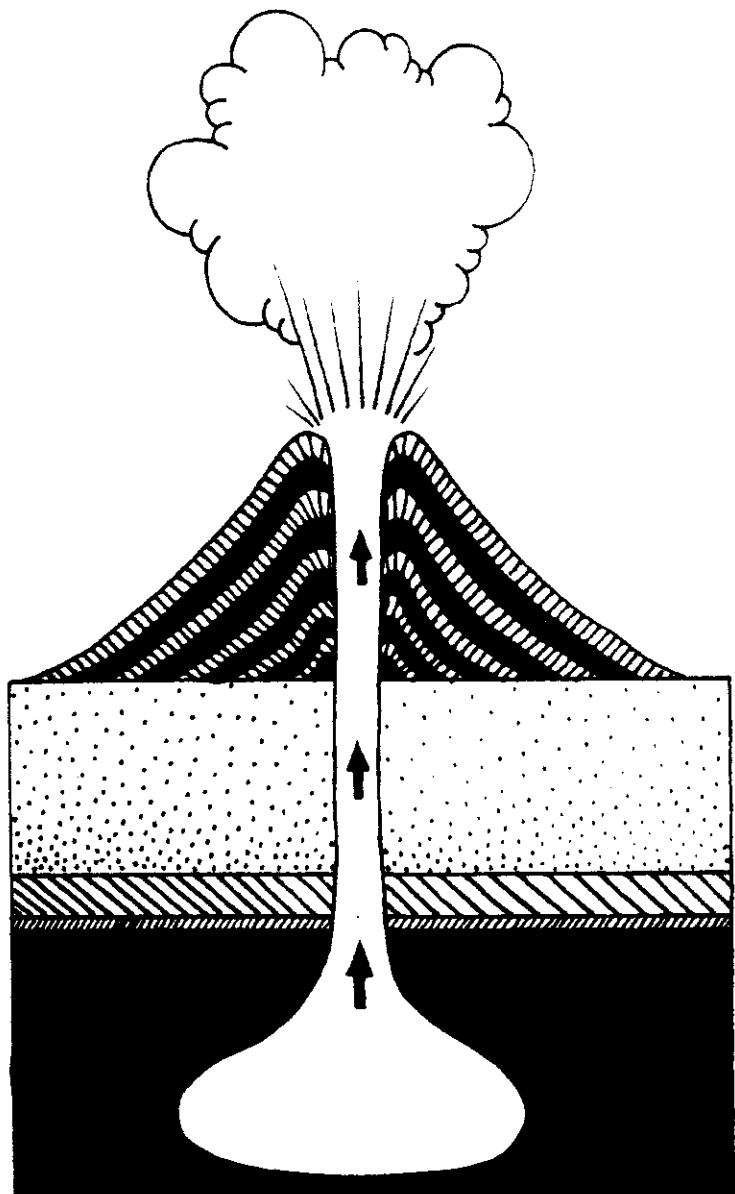
Ta misan peesip ni agta a bukud i kilat de lagpak ay an nun matud, ta i an matud a esip a oyo ay dehil de tagibu i kilat de lagpak. Ta i misan ano a getinog ay tagibu ngona i pekita dingan pa peikna. Halimbewa i maparipari a eroplano ay dingan tam di peikna ay nakatakeg di. Kanya pan be i kalayu tam de pekilatan ay kasta manga walo a kelumetru oy naoloyaloy ngani dingan tam eikna i lagpak. Misan ay be alane i kilat dikitam ay talage a ndeisin ide pati lagpak.

TUNGKUL PAN DE YOGYOG

Nano ay de disalad ni mundu i a petaanan tam ay te duman a nappulupatongan a kabetoan. Nano duman pan de sarok ni oyo ay menit ngani a masakut. I oyo a nappulupatongan a kabetoan ay geiwes a ugnay dehil de menit a masakut de sarok ni oyo a kabetoan pati dehil de pag-iwes ni mundu i.

Be magkabuyu ay dehil de menit a masakut de gitna ni mundu i ay i oyo a nappulupatongan a kabetoan a alane de disapow ay gekatulutag-esan, dingan i kakmukan a napadisapow a beto ay nagkadegdeg de pagkapatong de ay dingan nagkeiwes ngani i putok i. I oyo dingani i te ngalan a yogyog. Adow pati abi ay geyogyog dio de mundu i misan an tam pebetyag be duman de kakmukan a lugel. Be magkabuyo ay malagdu ngani i yogyog misan ay i kamakmukan ay makoweyin la.

I BULKAN

Nano de disalad ni mundu a oyo ay talage a menit a masakut. I oyo a menit ay un beto a nagkotunow. Misan ay de disapow ni wind ay te mokpal a masakut a napulupatongan a kabetaan a nappaabet de init.

Nun nowon ay i mundu i a petaanan tam
ay menit pala a magi disalad pala a mundu.
Misan ay pagkatakig ni makmuk a taon ay
inumagidnaw dingani ta nagkaduman ni kalasan,
lobnak pati pulupagotan ni kalasan.

Dingan pagkatakig ni makmuk pa a lebu
a taon ay nataporan ngani ni sukul i putok
i. Misan ay un beto a nataporan ay menit
la a masakut a tuloy. Ay talage ngani a
dehil de naabetan un menit a inon ay te
duman a lugel de pagkapulupatongan ni
kabetaan a inon a gepitak ni hangain a
bisag, ta duman de pitak a inon ay gesingaw
i init. Ta duman pala naapo i manga alabe
a beto pati asok ta i oyo dingani un bulkan.

I ngalan ni magi alabe di a beto ay
laba. Misan ay be magidnaw di i laba a
beto ay nappa ni beto la a liwet.

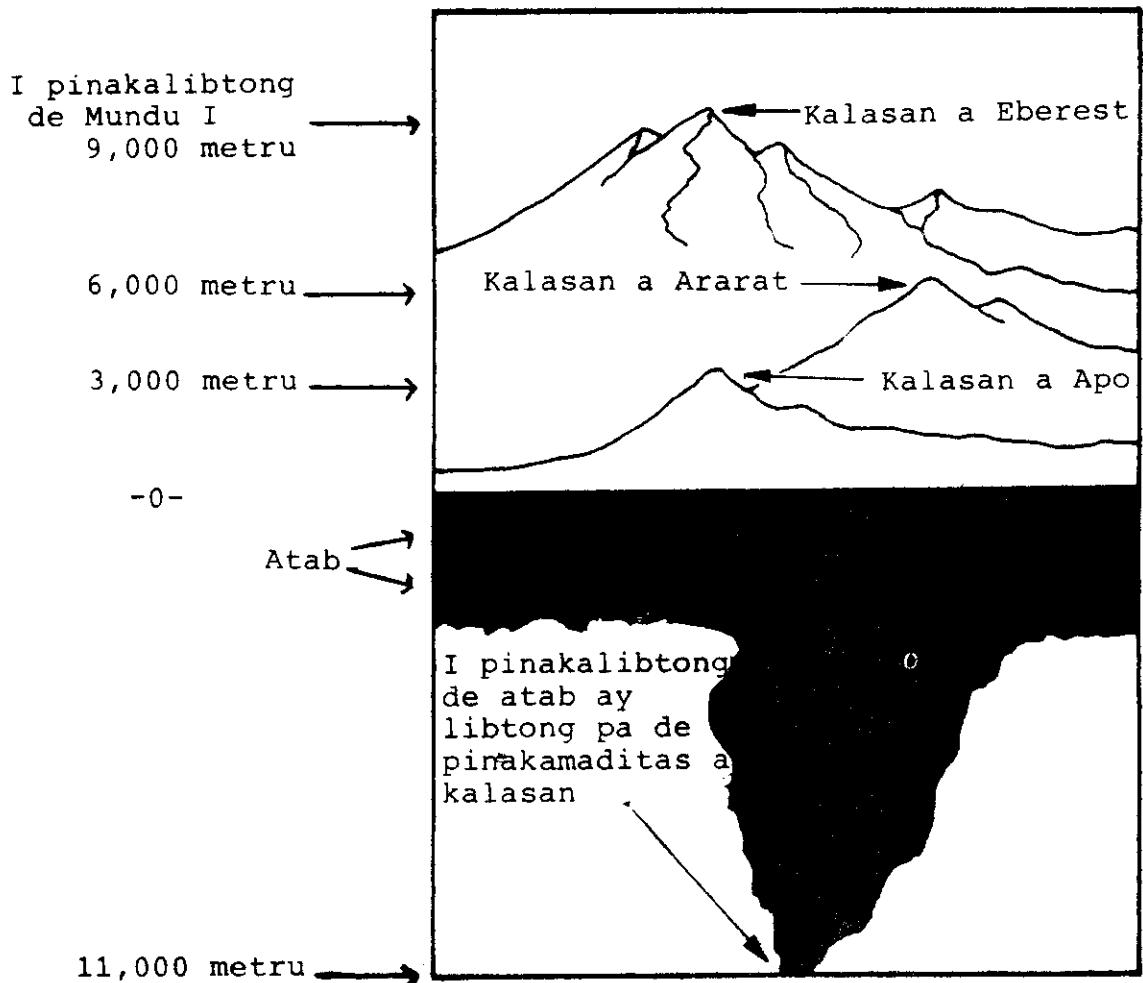
I KALASAN A KADITASAN PATI ATAB A KALIBTONGAN

Te duman ngan de Davao de Mindanao a kalasan a maditas ta i ngalan ni kalasan a oyo ay Apo. I oyo ngani i kaditasan a kalasan de Pilipinas i.

Misan ay i pinakamaditas pan de mundu i a kalasan ay un te ngalan a Eberest a magi sinabi de tagibu. I oyo ay duman de lugel a te ngalan a Nepal.

Ta i Eberest ay maditas ngani de kalasan a Apo ta i Eberest ay te siyam a lebu a metru i ditas na misan ay i kalasan a Apo ay tiluwon la a lebu a metru i ditas na.

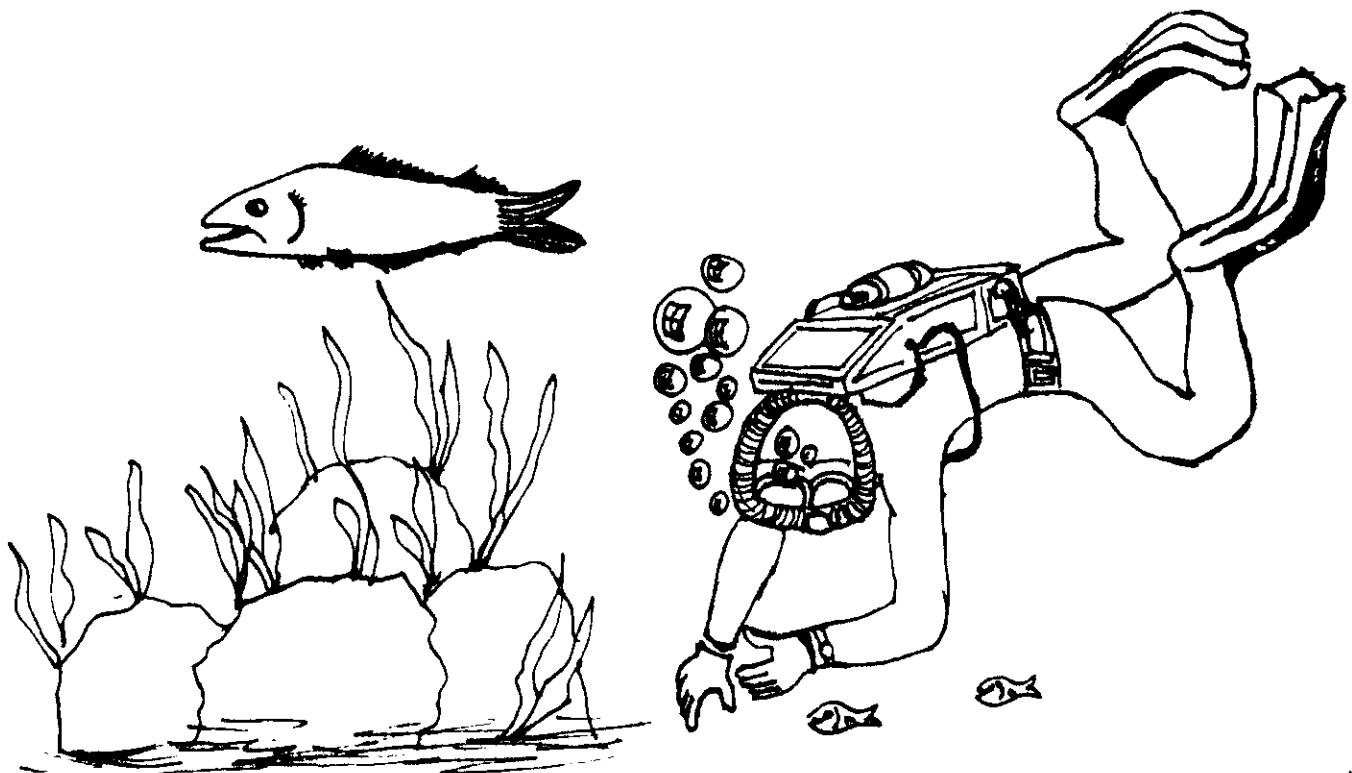
Te duman pala a maditas a kalasan a te ngalan a Ararat pati de kalasan a oyo kinatian un bengka ni Noe nun linuminod i putok i.

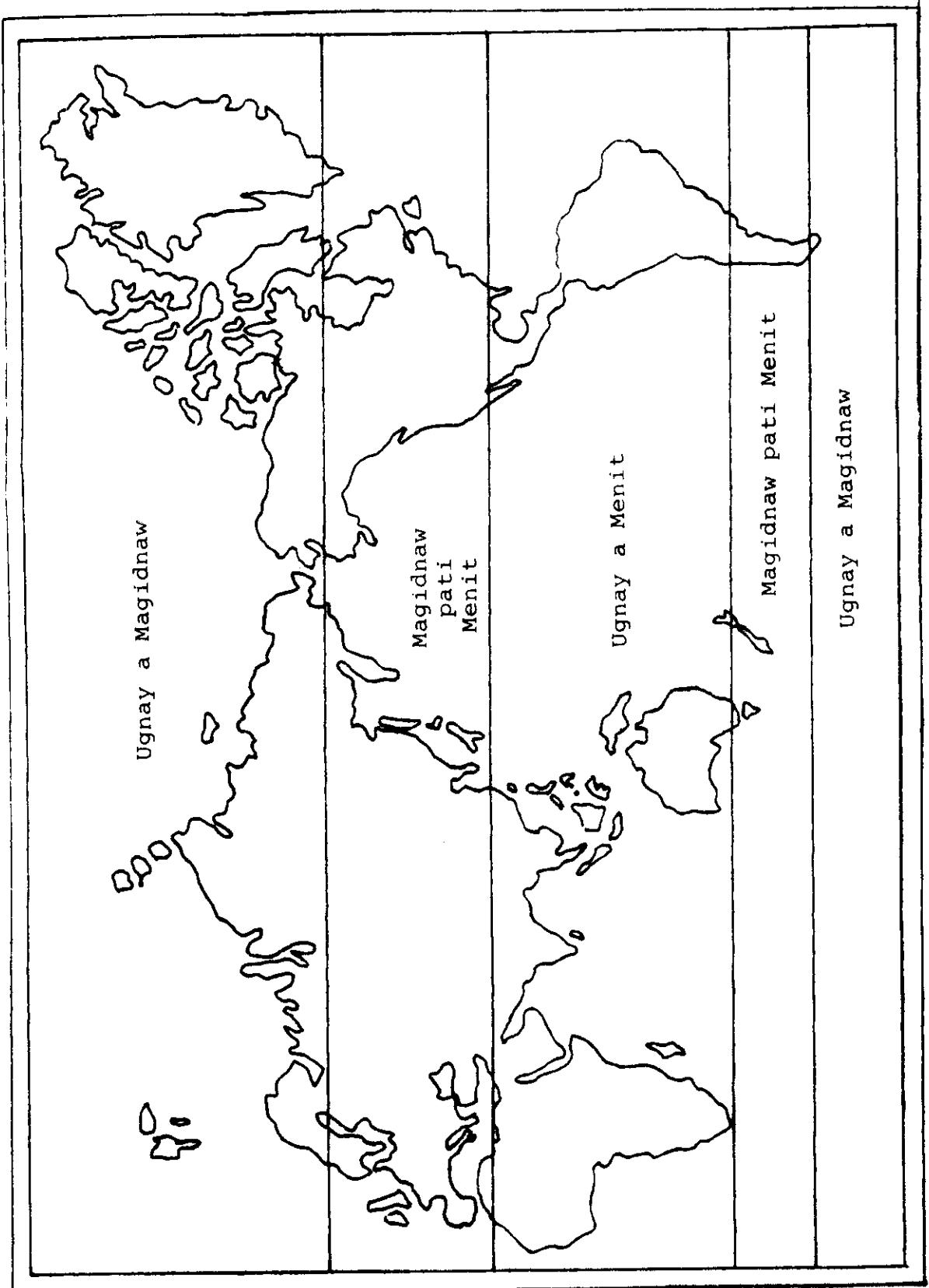

Nano ay de manga kalasan
a maditasin ay an nappatud
a tataanan ta an te palos
duman. Misan ay nappatud
panla a kakangan ay depat
ngona a te adde i agta ni
innawaan na.

Ay tungkul pan de kalibtong
ni atab. Ay te duman a nagsokat
ay te duman a lugel a i kalibtong
na ay sangpuwu pati isin a lebu
a metru. Kanya pan be papadepade
ide pati kalasan a maditas ay
kasta maditas pa i atab.

I MANGA PANAHON IDE DIO DE MUNDU I

Misan ay te duman ngani a bukudbukud a panahon dio de mundu i. Ta kekita tam de mapa ta i oyo ay te duman ngani a bensa talage a magidnaw a ugnay. Te duman pampala a bensa a ugnay dila a menit. Ta maginon ngani i Pilipinas i. Misan ay te duman pan a bensa a te panahon a magidnaw te panahon pala a menit.

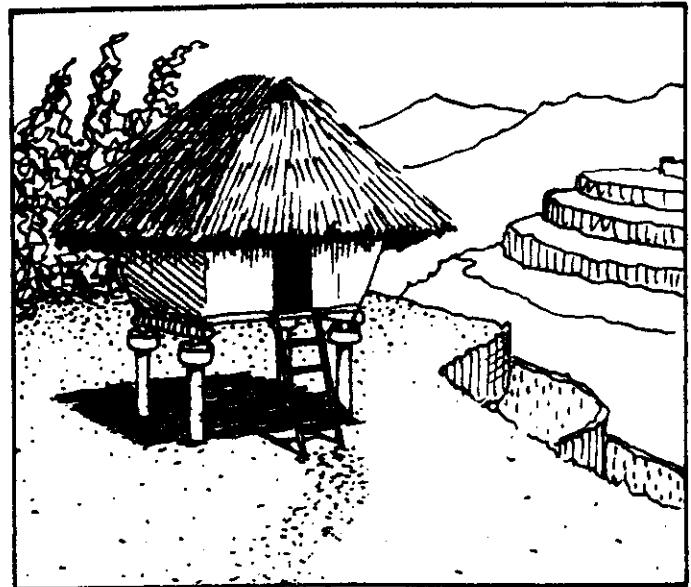
ESKIMO

Maginon pala i manga beloy de belang bensa, bukubukud a kalase. Te duman de kadepit a Salatan ni Amerika(North America) a manga agta a te ngalan a Eskimo a te manga beloy ni yelo, ta duman dide ay angan te kew to magidnaw di a masakut. Misan ay dehil ngan de yelo la ay be nainitan ni adow ay nagkotunow ia. Misan ay an te anoman yo dide ta mandeli pan la ide a geyedi ni bowon a beloy.

IFUGAO

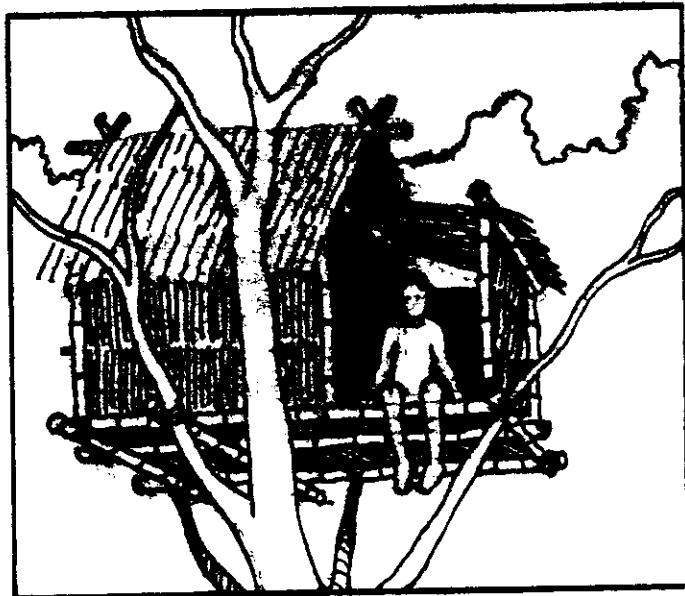
Misan ay bukubukud
pala a kalase i peyedi a
beloy ni manga agta a
nappataan de lugel a ugnay
a menit. Ta kekita tam
ngani de oyo i isin a beloy
ni Ifugao de kalasan a te
alane ni tubigen.

TAUSUG

Maginon pala kekita tam
i tipide a beloy ni manga agta
a te ngalan a Tausug de
kagidkid ni atab.

MALAYSIYA

Maginon pala de manga tage Malaysiya(Malaysia) ide a te ngalan a Sakay ay de ditas ni kew i beloy de.

PERU

Duman pala de Peru isin yo a lugel a alane de orat a Amazon(Amazon) ay an te linumut pati ugnay dila a menit duman, kanya geyedi la i Indiyan ide duman ni kasta demade a beloy de.

APRIKA

Maginon pala de Aprika(Africa). Te duman a manga agta duman a te ngalan a Pigmi ta i Pigmi ay magi Dumaget ta untekin ide a mulumalatom a agta ta kulut i sapok de. Geyedi pala ide ni kasta demade a beloy misan ay i peaklop de la ay hangain a agid ni kew.

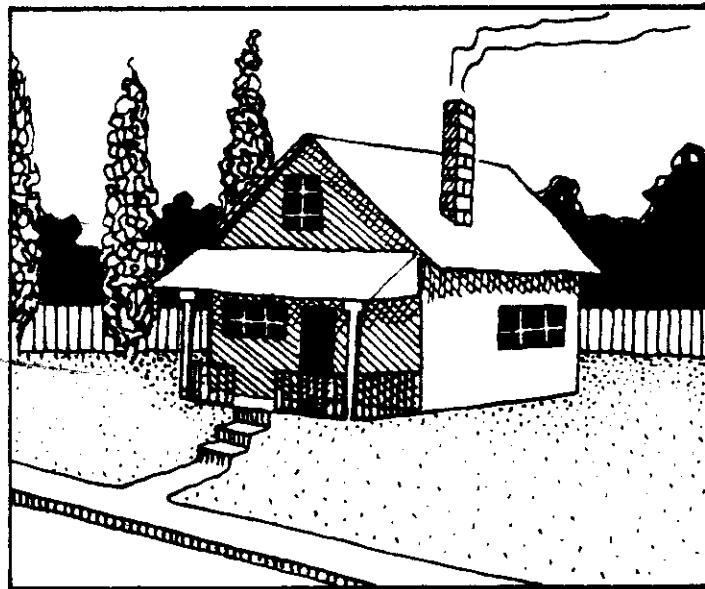

Te duman pala de Aprika(Africa) a manga agta a geyedi ni beloy de putok ta tiblogen i beloy de.

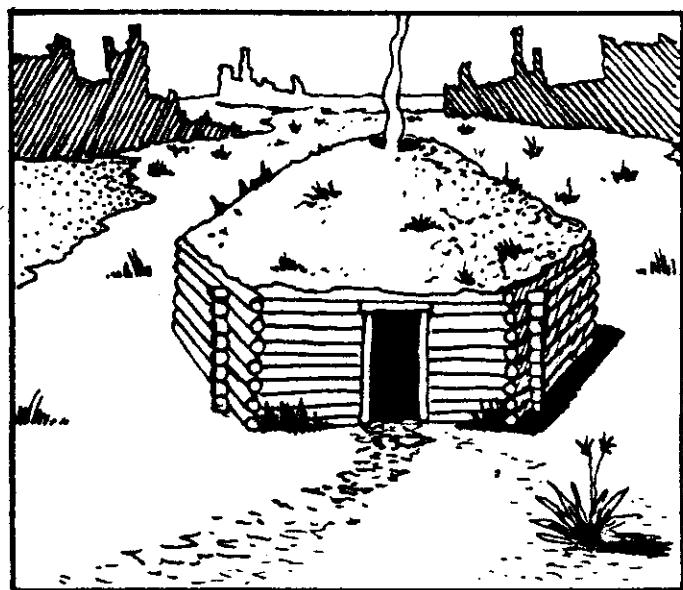
KADEPIT A SALATAN A AMERIKA

Misan ay duman pan de Estados Unidos(United States) pati Kanada(Canada) ay te panahon a tigagidnaw, te duman pala a menit. Ta be bulan ngani a Enero ay magidnaw ngani a masakut. Misan ay be Hulyo pan ay menit. Kanya dehil de oyo ay depat a matebey i yeyedi de a beloy pati depat a un an mahedep a geinit i disalad ninon a beloy be panahon a magidnaw.

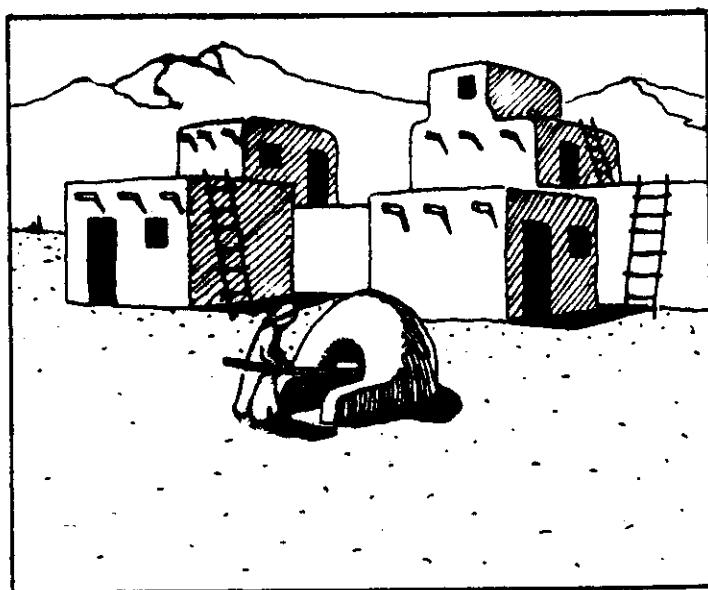
NABAHO

Misan ay te duman de Amerika(America) a manga Indiyan a bukud i pagyedi de ni beloy ta i peyedi de a beloy ay kew pati putok. I ngalan ni oyo a Indiyan ay Nabaho. I atop ninon ide pati sagbong na ay depat a mokpalin ta te panahòn duman a magidnaw. Misan ay i pintohan ni beloy ay de kadepit ni petangaan ni adow ta i adow kon ay magi isin a Makedepat de, ta de magi nun ay pekita de i pegelang de a adow.

PUWEBLO

Tungkul pan de Indiyan a te ngalan a Puueblo ay geyedi ide ni beloy de padean ni haloblak ta i oyo ay magi saminto. Yinadi de yo gepo de lutit. Dehil de oyo ay matebey a masakut i beloy de ta misan be isin a dian a taon ay an norokat. Kekita tam de oyo a leterato i isin a mahuna a gepakaluto eya ni tinapay de pugun a yinadi de de lutit.

MAYNILA

De hangain a manga seti ay te duman a beloy a maditasin ta i oyo ide ay te duman a panggemit a saminto pati bekal. I kaditas pan ni oyo ide ay sigudu manga apat a puwu a dipa. Ta de disalad ni oyo ide a manga beloy ay te upisena, tindehan, te kuwarto a nappatud a tataanan ni agta. I magioyo ide a beloy ay makmuk dio de lugel a te ngalan a Makati dena de alane de Maynila.

